

PORADNIK

JĘZYKOWY

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

Warszawa 1978

(358)

Redaktor i przewodniczący Komitetu Redakcyjnego:
prof. dr Mieczysław Szymczak

Komitet Redakcyjny

Doc. dr hab. Jan Basara, dr Magdalena Foland, dr Barbara Falińska, prof. dr Hubert Górnowicz (Gdańsk), mgr Anna Józwiak, doc. dr Jerzy Maciejewski (Toruń), prof. dr Leszek Moszyński (Gdańsk), prof. dr Andrzej Sieczkowski, prof. dr Stanisław Skorupka, prof. dr Teresa Skubalanka (Lublin), prof. dr Zdzisław Stieber, prof. dr Witold Taszycki (Kraków), prof. dr Alfred Zaręba (Kraków), prof. dr Przemysław Zwoliński

Sekretarz Redakcji: mgr Wanda Korolczuk

TREŚĆ NUMERU

<i>Mieczysław Szymczak</i> : Prof. dr Jerzy Kuryłowicz 26.VIII.1895—28.I.1978 r.	189
<i>Jadwiga Puzynina</i> : Transpozycja, mutacja, modyfikacja	195
<i>Ewa Witan</i> : Dystrybucyjna metoda badania homonimii semantycznej	202
<i>Krystyna Długosz-Kurczabowa i Władysław Kupiszewski</i> : Przegląd polskich prac językoznawczych ogłoszonych drukiem w roku 1977	218
OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW — M.S.	243

„Poradnik Językowy” jest wydawany z dotacji Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki i polecony jest jako pismo, które powinno się znaleźć w każdej bibliotece szkolnej (komunikat nr 142/PR4-552-29/68/ ogłoszony w Dzienniku Urzędowym MOiSW z dnia 31.XII.1968 r.).

Wydawca: Państwowe Wydawnictwo Naukowe: 00-251 Warszawa, ul. Miodowa 10
Redakcja: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, Pałac Staszica, tel. 26-52-31 w. 90

Nakład 2929 (2760+160). Ark. wyd. 5,0. Ark. druk. 3,5. Papier druk. sat. kl. V, 70 g. 70×100.
Oddano do składu 17.III.1978 r. Podpisano do druku w czerwcu. Druk ukończono w czerwcu 1978 r.
Zam. 426/78. S-103. Cena zł 6,—

Drukarnia im. Rewolucji Październikowej — Warszawa

PORADNIK JĘZYKOWY

MIESIĘCZNIK ZAŁOŻONY W R. 1901 PRZEZ ROMANA ZAWILIŃSKIEGO

ORGAN TOWARZYSTWA KULTURY JĘZYKA

PROF. DR. JERZY KURYŁOWICZ

26.VIII.1895—28.I.1978

Nauka polska poniosła bolesną, niepowetowaną stratę: w dniu 28 stycznia 1978 roku w Krakowie zmarł Prof. Dr. Jerzy Kuryłowicz, emerytowany profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, najwybitniejszy współczesny języ-

koznawca polski, uczyony światowej sławy, doktor honoris causa wielu uniwersytetów zagranicznych, członek wielu akademii nauk, członek wielu towarzystw naukowych w kraju i za granicą, członek rzeczywisty PAN, były długoletni przewodniczący Komitetu Językoznawstwa PAN.

Prof. Jerzy Kuryłowicz urodził się 26 sierpnia 1895 roku w Stanisławowie. Studiował we Lwowie, Wiedniu i Paryżu. W latach międzywojennych był profesorem językoznawstwa indoeuropejskiego i ogólnego we Lwowie. Po zakończeniu wojny objął katedrę w Uniwersytecie Wrocławskim. W 1948 roku został zaproszony do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie pracował do ostatnich chwil swego życia.

Prof. dr Jerzy Kuryłowicz był jednym z kilku najwybitniejszych językoznawców świata. Jego zainteresowania naukowe były bardzo szerokie. Obejmowały one przede wszystkim teorię języka oraz języki indoeuropejskie. Nadzwyczajna pamięć pozwoliła Prof. Kuryłowiczowi na gruntowne opanowanie wszystkich języków Europy. Badał grekę, łacinę, języki słowiańskie, język litewski, języki germańskie, języki romańskie, a także sanskryt, język wymarłych plemion hetyckich, język perski oraz języki semickie. W pracach swoich Prof. Kuryłowicz twórczo rozwinął teorię języka, wnosząc wiele oryginalnych własnych koncepcji do rozwoju światowej myśli językoznawczej.

Jedną z naczelných tez Prof. Jerzego Kuryłowicza dotyczy izomorfizmu w budowie języka. W każdym języku możemy wydzielić płaszczyznę wyrażania i płaszczyznę treści. Między tymi płaszczyznami istnieje swoisty paralelizm polegający na tym, że w każdej z nich możemy wydzielić człon konstytutywny oraz człon fakultatywny. Członem konstytutywnym w zdaniu jest orzeczenie, któremu może towarzyszyć podmiot, dopełnienie lub podmiot i dopełnienie razem. Podobnie jest na płaszczyźnie wyrażania. Członem konstytutywnym w sylabie jest samogłoska, której może, ale nie musi towarzyszyć spółgłoska zarówno w pozycji nagłosowej, jak i wygłosowej sylaby. Możemy mieć sylabę złożoną tylko z samogłoski, np. i, złożoną ze spółgłoski i samogłoski, np. ci oraz złożoną ze spółgłoski, samogłoski i spółgłoski, np. cis. Spostrzeżenie to jest dlatego tak ważne, że dotyczy wszystkich języków świata.

W 1936 roku, a więc przynajmniej na dwadzieścia lat przed powstaniem w Stanach Zjednoczonych gramatyki transformacyjno-generatywnej, Prof. Jerzy Kuryłowicz sformułował podstawowe koncepcje dotyczące transformacji składniowych. Koncepcje te stały się podstawą nowego kierunku w językoznawstwie. Główna myśl Prof. Jerzego Kuryłowicza polega tu na tym, że te same treści znaczeniowe możemy wyrazić za pomocą różnych form składniowych. Tak np. zdanie: Jan otwiera okno oraz zdanie: Okno jest otwierane przez Jana wyrażają tę samą treść, choć mają zupełnie różną formę. Prof. Kuryłowicz wprowadził odróżnienie derywacji wyrazowej od derywacji składniowej. W procesie derywacji, czyli w procesie tworzenia nowych wyrazów, mamy do czynienia

albo ze zmianą znaczenia, albo jedynie ze zmianą funkcji składniowych danego wyrazu. Przykładem pierwszego procesu może być para wyrazów: okno — okiennica. Wyraz okiennica został utworzony od wyrazu okno, jednakże wyrazy te oznaczają zupełnie inne przedmioty. Mamy więc tutaj do czynienia z derywacją wyrazowo-znaczeniową. Zupełnie inaczej sprawa przedstawia się wtedy, kiedy weźmiemy pod uwagę taką parę wyrazów, jak mądry — mądrość. Wyraz mądrość jest utworzony od wyrazu mądry. Jednakże podstawowa zawartość treściowa obu tych wyrazów jest taka sama, różnica dotyczy jedynie funkcji składniowych: wyraz mądry jest przymiotnikiem, a więc wyrazem określającym, wyraz mądrość — rzeczownikiem, a więc wyrazem określanym. Jakkolwiek między tymi wyrazami istnieje różnica kategoriałna, to jednak oznaczają one tę samą cechę. A zatem mamy tutaj do czynienia jedynie z derywacją składniową, a nie znaczeniową. Omawiane tu kryterium stało się podstawą klasyfikacji wszystkich wyrazów pochodnych.

Wiele własnych spostrzeżeń wniósł Prof. Kuryłowicz w zakresie pojęcia hierarchii funkcji elementów systemu językowego. Wszystkie elementy systemu językowego — Jego zdaniem — mogą być uporządkowane z punktu widzenia hierarchii funkcji, jakie one pełnią w języku. Spostrzeżenie to dotyczy wszystkich dziedzin języka, a więc zjawisk fonologicznych, morfologicznych, składniowych oraz znaczeniowych.

Bardzo istotny wkład Prof. Kuryłowicza dotyczy teorii analogii. Analogia jest zjawiskiem, które występuje we wszystkich językach świata. Jest to zjawisko polegające na dążności do przywrócenia równowagi w strukturze języka. Z tego punktu widzenia w myśl teorii Prof. Kuryłowicza analogia jest zjawiskiem pożądanym. Mechanizm jej przebiegu objaśnia Prof. Kuryłowicz za pomocą sześciu formuł.

Znany w literaturze światowej jest podział form przypadków wprowadzony przez Prof. Kuryłowicza. Przypadek jako relacja składniowa lub znaczeniowa ma swoje wykładniki w postaci końcówek fleksyjnych lub określonego szyku wyrazów w wypowiedzi. Całe bogactwo funkcji form fleksyjnych istniejących w różnych językach świata sprowadza Prof. Kuryłowicz do dwóch grup: przypadków gramatycznych i przypadków konkretnych. W grupie przypadków gramatycznych na plan pierwszy wysuwa się ich funkcja składniowa, w grupie drugiej — funkcja znaczeniowa. Tradycyjny podział przypadków na mianownik i wszystkie pozostałe przypadki zależne został zastąpiony przez inny podział, obejmujący mianownik, biernik i dopełniacz z jednej strony oraz narzędnik i miejscownik z drugiej. Podział ten o wiele lepiej odzwierciedla stosunki gramatyczne i semantyczne istniejące w większości języków świata.

Światową sławę Prof. Kuryłowicza ugruntowały Jego prace z zakresu akcentologii języków indoeuropejskich. Na podstawie bardzo szczegółowych badań stosunków akcentowych we wszystkich językach indoeuropejskich Prof. Kuryłowicz odtworzył system akcentowy, jaki przypusz-

czalnie istniał w dobie wspólnoty indoeuropejskiej, a więc około pięciu tysięcy lat temu. Przed kilkoma miesiącami ukazała się Jego ostatnia praca z tej dziedziny dotycząca budowy wiersza w języku starogermańskim.

Prof. Jerzy Kuryłowicz miał najwyższe odznaczenia naukowe i państwowe. Był członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, przewodniczącym Komitetu Językoznawstwa w tejże Akademii, dwukrotnym laureatem (1955, 1964) Nagrody Państwowej I stopnia. Był odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Odrodzenia Polski, Orderem Sztandaru Pracy I klasy, Medalem im. Mikołaja Kopernika, Medalem Merentibus oraz wieloma innymi odznaczeniami krajowymi i zagranicznymi. Był doktorem honoris causa Sorbony w Paryżu, Uniwersytetu w Dublinie, Wiedniu, Liépe, Chicago, Michigan, Edynburgu oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był członkiem wielu europejskich i pozaeuropejskich Akademii Nauk, m.in. Serbskiej, Austriackiej, Fińskiej, Norweskiej, Duńskiej, Irlandzkiej, Brytyjskiej, Francuskiej, Włoskiej, Amerykańskiej, Indyjskiej oraz członkiem wielu towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych. Godność doktora honoris causa Prof. Jerzemu Kuryłowiczowi postanowił przyznać również Uniwersytet Warszawski. Wydział Polonistyki stołecznego uniwersytetu podjął w tej sprawie jednogłówną uchwałę. Wręczenie dyplomu Prof. Jerzy Kuryłowicz już nie doczekał.

Nieprzeciętne uzdolnienia, nadzwyczajna pracowitość, pasja poznawcza, postawa w każdej sytuacji pełna obiektywizmu i życzliwości, poczucie piękna i radości życia tworzyły osobowość wielką i niepowtarzalną, a jednocześnie bezpośrednią i życzliwą dla wszystkich.

Smierć Prof. Jerzego Kuryłowicza — wielkiego uczonego i wielkiego Polaka, który rozstawił imię Polski w nauce światowej, jest bolesną stratą dla nauki i kultury polskiej.

Mieczysław Szymczak

TRANSPOZYCJA, MUTACJA, MODYFIKACJA

1.1. Podział na derywaty mutacyjne, modyfikacyjne i transpozycyjne znany jest językoznawcom polskim z książki M. Dokulila¹. Nie jest to jednakże klasyfikacja stworzona od podstaw przez Dokulila, jej elementy występowały już wcześniej w wielu pracach lingwistycznych.

1.2. Charles Bally w „Linguistique générale et linguistique française” z 1932 r. pisze o dwóch typach transpozycji: transpozycji funkcjonalnej, tj. zmianie części mowy bez zmiany znaczenia, np. *la période glaciaire* «okres lodowcowy», i transpozycji semantycznej, ze zmianą znaczenia, np. *un froid glacial* «lodowate zimno». Prócz tego autor mówi o sufiksach, które są członami określonymi, i sufiksach, które są członami określającymi (są to, jak pisze Bally, sufiksy oceny, tj. *deminutiva*, *peiorativa* i in.).

W lingwistyce krajów słowiańskich znane są ogólnie rozróżnienia J. Kuryłowicza², tj. pojęcia derywacji syntaktycznej, charakteryzującej się zmianą funkcji składniowej bez zmiany znaczenia leksykalnego (np. *franchement* «szczerze» ← franc. «szczery», *le rouge* «to, co czerwone» ← *rouge* «czerwony», *hauteur* «to, że coś jest wysokie» ← *haut* «wysoki») oraz derywacji leksykalnej, charakteryzującej się zmianą znaczenia bez zmiany funkcji składniowej (np. *le rouge* «czerwony ołówek» ← *le rouge* «to, co czerwone»³, *hauteur* «wymiar pionowy» ← *hauteur* «cecha bycia wysokim»; tu wymienia też autor kategorię deminutywów⁴).

W. Doroszewski wyróżnił w obrębie rzeczowników odczasownikowych i odprzymiotnikowych formacje dwóch typów: orzeczeniowe z parafrazą

¹ Por. M. Dokulil: „Tvoření slov v češtině”, T. I. *Teorie odvozování slov*, Praha 1962. W słowotwórstwie polskim klasyfikację tę podała R. Grzegorzczkova w „Zarysie słowotwórstwa polskiego”, Cz. I. *Słowotwórstwo opisowe*, Wyd. I, Warszawa 1972.

² Por. J. Kuryłowicz: *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique* (1936). Przekład w: *Esquisses linguistiques*, Wrocław 1961, s. 41-50.

³ J. Kuryłowicz opisuje pochodność derywatów typu *le rouge* «czerwony ołówek» przyjmując dwa etapy derywacji — pierwszy syntaktyczny, drugi leksykalny. Nie używa w stosunku do derywatów tego typu określenia „syntaktyczno-leksykalne”, choć wydaje się z opisu, że można by je tak nazwać, pozostając w obrębie interpretacji autora.

⁴ Derywacja syntaktyczna w ujęciu J. Kuryłowicza dotyczy zarówno faktów słowotwórczych, jak i fleksyjnych, leksykalna — faktów słowotwórczych i czysto semantycznych (bez zmiany formy).

to, że... (np. *śpiewanie*) i podmiotowe z parafrazami *to, co..., ten, kto...* (np. *śpiewak*)⁵.

Te dwa typy derywatów można zestawić w przybliżeniu z klasami wyodrębnionymi przez Ch. Bally i J. Kuryłowicza, choć są one zakresowo węższe, bo dotyczą tylko rzeczowników (przy tym wyłącznie odprzymiotnikowych i odczasownikowych). Z drugiej zaś strony W. Doroszewski nie wysuwa jako cechy definicyjnej formacji orzeczeniowych ich tożsamości leksykalnej z podstawami, definiując je w ogóle w terminach składniowych, nie zaś semantycznych. Jak widać, klasyfikacja derywatów zaproponowana przez Dokulila miała swoje antecedencje. Również sam termin *transpozycja* znany był zapewne temu autorowi z pracy Bally. Natomiast cały układ omawianych tu terminów oraz ich definicje są autorstwa M. Dokulila.

1.3. Lingwista czeski w podstawowym rozdziale swojej pracy, zatytułowanym „Pojem onomaziologické kategorie a klasifikace onomaziologických kategorií” wprowadza tylko terminy: *transpozycyjne* i *modyfikacyjne*, mówiąc (s. 43), że są to klasy słowotwórcze nie mieszczące się w obrębie „podstawowego typu kategorii onomaziologicznych, polegającego na tym, że substancje (a także cechy, czynności i określenia cech) są charakteryzowane i nazywane na podstawie swego bezpośredniego lub pośredniego stosunku do tej lub innej kategorii pojęciowej”. Ten właśnie podstawowy typ derywatów w rozdziale „Slovotvorná analýza”, przy omawianiu konwersji (s. 128) zostaje nazwany w przeciwstawieniu do dwóch pozostałych (tj. modyfikacyjnego i transpozycyjnego) *mutacyjnym*⁶. Rzeczownik *ostrří* «ostrze» jest derywatem mutacyjnym, ponieważ „leksykalne znaczenie zmienia się w nim podstawowo”, podczas kiedy *srně* «młoda sarna» jest derywatem modyfikacyjnym a *dobro* — transpozycyjnym.

Typ transpozycyjny określa Dokulil w następujących słowach: „Typ, który moglibyśmy określić jako transpozycyjny, polega na tym, że zjawisko, które zwykle ujmujemy jako cechę [...], czynność lub określenie cechy [...], tj. jako zależny od substancji lub jej cechy, abstrahujemy od wszelkich zjawisk, od których zależy obiektywnie, i przedstawiamy jako samodzielnie [w sensie substancji] istniejące [...] zjawisko lub — jeżeli chodzi o określenie cechy — jako cechę zależną bezpośrednią od substancji” (s. 43)⁷. M. Dokulil w odróżnieniu od innych autorów nie mówi w definicji derywatów transpozycyjnych o braku zmiany znaczenia, lecz odwołuje się do niejasnego pojęcia abstrakcji jako oderwania danej cechy

⁵ Por. W. Doroszewski: „Kategorie słowotwórcze” (1946). Przedruk (w:) „Studia i szkice językoznawcze”, Warszawa 1962.

⁶ We wstępie do „Tvoření slov v češtině”, t. II, Praha 1967 o typie mutacyjnym mówi się w odniesieniu do całego zasobu derywatów (s. 6).

⁷ Przekład mój, J. P.

lub czynności od jej subiektu (nie bacząc przy tym na to, że określenie takie nie daje się zastosować do przysłówków, które autor traktuje przecież jako jeden z typów transpozycyjnych, ani też nazw czynności i cech w użyciach takich, jak *przyjazd Jana, dobroć Piotra*).

Przykłady derywatów transpozycyjnych w „*Tvoření slov I*” są następujące: *rychlost, dobrota, odpočinek, hraní, statečný život* ← *statečně žít, zítřejší (divadlo)* itd.

Istotę kategorii modyfikacyjnych widzi M. Dokulil w tym, że „do treści danego pojęcia (zazwyczaj odnoszącego się do substancji) dodajemy określony znak dopełniający, którym to pojęcie modyfikujemy (wzbogacamy)” (s. 46). Autor wymienia jako typy modyfikacyjne *deminutiva*, np. *ručička, chlebiček, augmentativa* np. *chlapisko, feminativa* (właściwie szerzej: „kategorie přechylení”), np. *přítelkyně*, nazwy istot młodych, np. *ptáče, collectiva*, np. *listí*, wymienia też typy modyfikacyjne w zakresie przymiotników, np. *pradávný, překrásný* i czasowników, np. *dojít, posedět, rozkvést* itd.

Warto odnotować, że w drugim, materiałowym tomie „*Tvoření slov v češtině*” nie wprowadza się już nadrzędnego podziału na kategorie mutacyjne, modyfikacyjne i transpozycyjne.

1.4. Klasyfikację na trzy interesujące nas tu kategorie derywatów znajdujemy w pracach autorów polskich z lat sześćdziesiątych. Zmianie ulega jednak terminologia i niektóre definicje. Roman Laskowski we wstępie do „*Derywacji rzeczowników w dialektach laskich*” (Wrocław 1966) wyróżnia trzy podstawowe typy funkcji formantów słowotwórczych: gramatyczną (w nazwach czynności i właściwości), jakościową (w rzecz. deminutywnych, augmentatiwach itd.) oraz przedmiotową (w nazwach działacza, mieszkańców, miejsc itd.). Maria Brodowska-Honowska w „*Zarysie klasyfikacji polskich derywatów*” (Wrocław 1967) posługuje się nieco zmienionym i rozbudowanym podziałem na: derywaty z przeszeregowaniem do innej części mowy (typ A), oraz derywaty bez takiego przeszeregowania, z modyfikacyjnym znaczeniem formantu (typ B), por. np. *domek*. Typ A dzieli autorka na A 1, tj. derywaty syntaktyczne, bez zmiany znaczenia leksykalnego (por. np. *śpiewanie*) i A 2, tj. derywaty syntaktyczno-semantyczne (por. np. *śpiewak*). Jako odrębna grupa pojawia się typ pośredni między A i B, obejmujący derywaty, które należąc formalnie do typu A łączą znaczenie typu A 2 ze znaczeniem typu B (modyfikacyjnym), np. *gburowaty* «nieco jak gbur», *ogłupić* «uczynić głupim» oraz derywaty należące formalnie do typu B, ale mające znaczenie nie modyfikacyjne, np. *gołębnik, dachówka*. Typ pośredni jest więc niespójny, stanowi w zasadzie dwie odrębne klasy derywatów.

Wymienieni tu autorzy wyodrębniają na ogół kategorię derywatów bez zmiany znaczenia leksykalnego w stosunku do znaczenia podstawy (oznaczymy ją literą X) oraz kategorię, w której znaczenie leksykalne się

zmienia (oznaczymy ją literą Y), przy czym większość w obrębie klasy Y wydziela derywaty z modyfikującą tylko funkcją formantu, dzieląc w ten sposób klasę Y na Y_1 i Y_2 ⁸. Można to przedstawić w następującej tabeli:

W ujęciu Rodzaj kategorii	X	Y	
		Y_1	Y_2
Ch. Bally	transpozycja funkcjonalna	transpozycja semantyczna	[modyfikacja „sufiksy oceny” derywacja leksykalna
J. Kuryłowicz	derywacja syntaktyczna		
W. Doroszewski	formacje orzeczeniowe		formacje podmiotowe
M. Dokulil	transpozycja	mutacja	modyfikacja
R. Laskowski	gramatyczna funkcja formantu	przedmiotowa	jakościowa
M. Honowska	typ A 1	typ A 2 i pośredni	Typ B

2.1. Pod względem zakresu omówione podziały nie w pełni sobie odpowiadają na skutek pewnych różnic w ich definicjach oraz niedookreślenia i różnego rozumienia pozornie tych samych cech definicyjnych — przede wszystkim — pojęcia zmiany znaczenia leksykalnego oraz zmiany syntaktycznej (czy też gramatycznej). Po rozważeniu istniejących propozycji wydaje się konieczne bliższe sprecyzowanie podstaw podziału na kategorie mutacyjne, modyfikacyjne i transpozycyjne, a także wprowadzenie do tej klasyfikacji pewnych dodatkowych klas.

Jako punkt wyjścia w przedstawionej tu propozycji przyjmijmy określenie trzech typów funkcji formantów⁹:

1) funkcja transpozycyjna polega na zmianie części mowy derywatu w stosunku do podstawy. Funkcję tę pełnią formanty w derywatach typu *mówienie*, *małość*, a także — w powiązaniu z innymi funkcjami, w wyrazach typu *tancerz*, *nocować*, *strzelanina*, *maluch* itd.

2) funkcja modyfikacyjna polega na wnoszeniu dodatkowych charakterystyk do znaczenia tematu (por. np. *krzeselko*, *komendantka*, *chłopczysko*) lub całego derywatu (por. *strzelanina*, *maluch*, *dowcipniś*). Te dwa rodzaje modyfikacji są wariantami pozycyjnymi: warunkiem koniecznym modyfikacji tematu (a tym samym — podstawy słowotwórczej) jest

⁸ Nie wszyscy autorzy podają określenia wymienionych tu klas X, Y, ew. Y_1 i Y_2 zgodnie z podanymi tu ich charakterystykami. Dotyczy to zwłaszcza W. Doroszewskiego (por. s. 195) a także M. Dokulila w odniesieniu do derywatów transpozycyjnych (por. s. 196).

⁹ Abstrahuję tu od podstawowej dla formantów funkcji strukturalnej, właściwej formantom *ex definitione*, jako elementom tworzącym nowe wyrazy, i obecnej także w tzw. derywatach tautologicznych, w których formanty nie pełnią żadnej z omawianych tu funkcji (por. *uźdźienica* ← *uzda*, *stronica* ← *strona*).

tożsamość derywatu i podstawy jako części mowy, tj. brak funkcji transpozycyjnej formantu. Warunkiem koniecznym modyfikacji odnoszącej się do znaczenia całego derywatu (ściślej: formantu jako elementu określającego i tematu w ich wzajemnej relacji) jest właśnie zachodzenie transpozycji, tj. brak tożsamości derywatu i podstawy jako części mowy oraz wyłącznie ekspresywny charakter wnoszonej przez formant modyfikacji.

Wiąże się to z założeniem derywacji dwuetapowej pod względem znaczeniowo-składniowym; np. „dowcipny” → „dowcipny człowiek” → „o dowcipnym człowieku żartobliwie lub ironicznie”.

3) funkcja mutacyjna polega na zmienianiu znaczenia derywatu w stosunku do znaczenia podstawy, nie dającym się sprowadzić do modyfikacji w powyższym rozumieniu tego terminu.

Po takim ustaleniu funkcji formantów można przeprowadzić podstawowy podział na: 1) derywaty transpozycyjne, inaczej mówiąc derywaty z formantami o funkcjach wyłącznie transpozycyjnych, tj. zmieniających część mowy bez zmiany znaczenia w stosunku do podstawy; 2) derywaty leksykalne, tj. derywaty z formantami o funkcjach wnoszących zmianę znaczenia do wyrazu podstawowego.

Zwracam uwagę na to, iż podział ten dokonywany jest ze względu na funkcje formantów w derywatach; w związku z tym nieregularności znaczeniowe nie wiążące się z tymi funkcjami nie przeszkadzają traktować derywatów jako transpozycyjnych. I tak np. fakt odnoszenia się derywatu do niektórych tylko znaczeń podstawy nie wyklucza go z klasy transpozycyjnych. Por. np. *oprawa* «oprawianie» w odniesieniu do książek — ale nie ryb, *odbiór* «odebranie czegoś od kogoś», ale nie «komuś czegoś», *urodzaj* — tylko «to, że urodziły zboża, drzewa owocowe lub tp.».

Wśród derywatów leksykalnych wyodrębniają się:

(1) derywaty modyfikacyjne, tj.:

a) takie, w których formant pełni tylko funkcję modyfikacyjną wobec tematu, bez zmiany kategorii części mowy. Proponuję tu zaliczać zarówno funkcje w ścisłym znaczeniu semantyczne, np. oznaczanie przedmiotów małych (*krzeselko*, *karteczka*), młodych zwierząt (*kaczę*, *lwiątko*), nazw żeńskich (*aktorka*, *komendantka*), jak i funkcje polegające na wyrażaniu stosunku mówiącego do danego przedmiotu czy zjawiska lub całej sytuacji. Por. np. *słoneczko*, (*moje*) *chłopczyk*, (*mój*) *złociutki*. Derywaty tej grupy określimy jako transpozycyjno-modyfikacyjne;

b) takie derywaty, w których funkcji transpozycyjnej formantu towarzyszy funkcja modyfikująca znaczenie tematu, por. np. *bieganina* «to, że ktoś biegnie chaotycznie, w różne strony», *strzelanina* «to, że ktoś strzela bezładnie, chaotycznie» (*ktoś* oznacza tu podmiot niejednostkowy). Są to derywaty, które można nazwać modyfikacyjno-transpozycyjnymi.

(2) derywaty mutacyjne; zdefiniujemy je jako derywaty leksykalne, w których formant zmienia znaczenie podstawy, ale w sposób taki, iż nie

odpowiada to powyższej definicji derywatów modyfikacyjnych. Można wśród nich wyróżnić cztery grupy:

a) derywaty, w których formant pełni funkcję elementu określanego, temat — określającego; funkcja ta może być jedyną, kiedy derywat jest jako część mowy tożsamy z podstawą, por. *złotnik*, *herbaciarz*, może też wiązać się ze zmianą części mowy, a więc transpozycją, por. np. *tancerz*, *nocować*, *kochliwy*. — Grupę tę można nazwać grupą derywatów mutacyjnych właściwych;

b) derywaty, w których formant przekształca nazwę subiektu cechy lub czynności w nazwę samej cechy lub czynności, jak np. w wyrazach *belferka* ← *belfer*, *cwaniactwo* ← *cwaniak*, *donosicielstwo* ← *donosiciel*. Tej „ujemnej” funkcji semantycznej formantu towarzyszy zawsze transpozycja składniowa. — Grupę tę nazwijmy grupą derywatów ujemnie mutacyjnych;

c) derywaty, w których formanty pełnią rolę elementów określanych, a jednocześnie wnoszą modyfikację ekspresywną treści całego derywatu (nie samego tematu, jak w derywatach modyfikacyjnych); por. np. *maluch*, *dowcipniś*, *brudas*. — Derywaty te będziemy nazywać modyfikacyjno-mutacyjnymi;

2.2. Ustalenie schematu klasyfikacyjnego nie usuwa w sposób mechaniczny wątpliwości wiążących się z interpretacją wielu typów derywatów.

W innych swoich pracach rozważałam problemy wiążące się z zasze-regowaniem zarówno odrzeczownikowych nazw cech (typ: *donosicielstwo*), jak i nazw subiektów czynności i cech, formułując założenia, na podstawie których typy te można zaliczyć do derywatów mutacyjnych¹⁰. Uwagi zawarte w pracach M. Dokulila¹¹ i J. Sambor¹² pozwalają też nie mieć wątpliwości co do mutacyjnego charakteru derywatów typu *trudność* «trudna sprawa», *głupstwo* «głupie zdanie, sformułowanie» czy też «głupia, nieważna sprawa». Tu chciałabym jeszcze rozważyć wysunięty w jednej z dyskusji przez M. Honowską problem miejsca nazw żeńskich w omawianej klasyfikacji. Nazwy żeńskie można peryfrazować dwojako: *aktorka* to «aktor, będący kobietą» lub też «kobieta, będąca aktorem». Pierwsza peryfrazja uprawnia do zaliczania tych derywatów do modyfikacyjnych, druga — do traktowania ich jako mutacyjnych. Sądzę, że taki właśnie charakter nazw żeńskich należy ujawnić w opisach słowotwórczych, które winny zawierać informację, że do kategorii modyfikacyjnych zalicza się

¹⁰ Por. J. Puzynina: *O typach relacji między derywatami i ich podstawami*, „Por. Jęz.” 1978, nr 3; *Z dyskusyjnych problemów słowotwórstwa. Materiały konferencji poświęconej problemom morfologii polskiej*, Łódź — listopad 1977. Praca w druku.

¹¹ Op. cit., s. 46.

¹² Por. J. Sambor: „Z zagadnień semantyki derywatów rzadkich. Tekst i język. Problemy semantyczne”, Praca zbiorowa pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław 1974, s. 281-283.

te derywaty ze względu na jedną tylko z dwóch możliwych dla nich interpretacji.

2.3. Zaproponowany tu schemat klasyfikacji i leżące u jego podstaw definicje różnią się od prezentowanych tu podziałów innych lingwistów w różnych punktach. Istotne wydaje mi się powiązanie w proponowanej tu wersji sposobu wydzielenia omawianych klas z funkcjami formantów¹³, natomiast abstrahowanie przy tej klasyfikacji od nieregularności znaczeniowych, których nie da się z tymi funkcjami powiązać. Ważne wydaje się też wyraźne ujęcie zmian typu: czynność → przedmiot, cecha → przedmiot lub na odwrót jako zmian znaczeniowych i zaliczenie derywatów, w których one zachodzą, do kategorii mutacyjnych¹⁴.

¹³ Opis słowotwórczy powinien zawierać wyjaśnienia co do tego, jak rozumiane są funkcje formantów: czy jako zmieniające znaczenie derywatów w stosunku do podstaw traktuje się tylko elementy znaczeń związane z funkcjami inwariantnymi i kontekstowymi, czy również fakultatywnymi, byle powtarzalnymi przy danym formancie.

¹⁴ Pragnę wyrazić swoją wdzięczność dr Hannie Jadackiej, której uwagi dyskusyjne oraz sądy zawarte w artykule: *O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych na -awy* (Por. Jęz., 1978, nr 4) pomogły mi bardzo w przemyśleniu zagadnień stanowiących temat tego artykułu.

DYSTRYBUCYJNA METODA BADANIA HOMONIMII SEMANTYCZNEJ

I

Podstawowym problemem badania zjawisk tzw. homonimii semantycznej jest kwestia ustalenia granic między tą dziedziną, a faktami ze sfery polisemii. Jak wiemy, homonimy semantyczne są to jednostki słowne powstałe w wyniku rozpadu dawnej struktury wieloznacznej. Proces zaniku motywacji poszczególnych znaczeń danego słowa nie następuje jednak od razu, ma wiele stadiów pośrednich, w związku z tym orzekanie o naruszeniu owej wewnętrznej więzi semantycznej często grozi subiektywizmem ocen. Stąd też w badaniu procesu homonimizacji wyrazów wieloznacznych nie można się odwoływać jedynie do poczucia językowego przeciętnego użytkownika, a więc do sprawdzianu o charakterze socjologicznym; niejednokrotnie ocena danego faktu zależy od wieku, wykształcenia, zawodu, a nawet płci ankietowanych. Podobnie, decydującym wykładnikiem homonimiczności nie może być samo stwierdzenie braku związku między kolejnymi użyciami słowa, byłaby to bowiem swoista odmiana kryterium socjologicznego; odwołujemy się tu przecież do poczucia językowego leksykologa.

Badaczka radziecka O. S. Achmanowa¹ postulowała oddzielenie polisemii i homonimii semantycznej opierając się na znajomości systemu znaczeniowego danego języka. Typowe, regularne mechanizmy przesunięć nie powodują rozpadu struktury słowa wieloznacznego, następuje to jednak w wypadku zmiany w mechanizmie jednostkowym. Stanowisko zbliżone do poglądów Achmanowej zajmuje L. A. Nowikow², zakładając istnienie tzw. gniazd semantycznych wyrazów wieloznacznych. Utrata lub osłabienie więzi łączącej elementy gniazda, czyli zatarcie ich motywacji, powoduje usamodzielnienie się znaczeń w osobne wyrazy — homonimy.

Kryteria semantyczne, niezbędne do wyznaczenia granic między omawianymi dziedzinami, nie są jednak zdaniem większości badaczy wystarczające. Stąd też postulaty orzekania o homonimii semantycznej bądź

¹ O. S. Achmanova: „Očerki po obščej i russkoj leksikologii”, Moskwa 1957.

² L. A. Novikov: *Ob odnom iz sposobov rozgraničeniija polisemii i omonimii*, (w:) „Russkij Jazyk v Škole” r. 1960 z. 3.

polisemii na podstawie formalnych wykładników różnicowań — jedyń-
 obiektowych, językowych wskaźników procesu homonimizacji.

I tak np. zdaniem N. F. Szumiłowa³ czy też M. Prorokowej⁴ decydu-
 jącym wyznacznikiem rozpadu struktury semantycznej jest odmienna
 potencja słowotwórcza analizowanych jednostek. Derywaty homonimów
 semantycznych mają odmienną postać, zaś formacje pochodne od wyrazów
 wieloznacznych tworzą jeden ciąg słowotwórczy. Rosyjskie *kosa* — «war-
 kocz, uczesanie» ma formy pochodne *kosica*, *kosička*, homonimiczne zaś
kosa w znaczeniu «narzędzie rolnicze» wchodzi w ciąg *kosilka*, *kosiec*.
 Podobnie od rzeczownika *mir* — «świat» derywuje się przymiotnik *miro-
 woj* a od *mir* — «pokój» formę *mirnyj*.

Warto jeszcze przypomnieć postulat W. W. Koptiłowa⁵, by jako wskaź-
 nik rozpadu homonimicznego wyzyskać charakterystykę gramatyczną wy-
 razu; przy założeniu, że każde słowo ma określony status gramatyczny,
 nie można uznać za warianty tej samej jednostki wyrazów reprezentu-
 jących różne kategorie części mowy (por. polskie *względem* — narzędnik
 lp. od rzecz. *wzgląd* i *względem* — przyimek).

Na uwagę zasługuje też spostrzeżenie L. A. Nowikowa⁶ dotyczące
 homonimii semantycznej, której formalnym wykładnikiem są pewne róż-
 nicowania w obrębie paradygmatu liczby (np. rosyjska opozycja *čas//časy*;
 wyraz *čas* — «godzina» może być użyty w obu liczbach, ale jego homonim
časy «zegar» charakteryzuje się brakiem liczby pojedynczej).

Opisane pokrótce metody wydzielenia homonimii semantycznej można
 by określić jako paradygmatyczne, ponieważ zakładają badanie wyrazów
 w systemie.

Odmienną propozycję dotyczącą sprawdzianu homonimiczności zapre-
 zentował zespół badaczy radzieckich (M. G. Arseniewa, T. W. Strojewa,
 A. P. Chazanowicz⁷). Postulują oni obserwowanie jednostek słownych na
 linii tekstu w celu wychwycenia obiektywnych różnic w użyciu form
 homonimicznych.

Podstawową kwestią techniczną tej metody jest więc zgromadzenie
 typowych dla danego znaczenia kontekstów; należy bowiem ustalić klasy
 słów, z którymi łączy się analizowany wyraz. Porównując możliwości
 dystrybucyjne homonimów (klasy semantyczne wyrazów, z którymi owe
 jednostki się łączą, oraz ich typowe modele składniowe) możemy stwier-

³ N. F. Šumilov: *K voprosu ob omonimii i polisemii*, (w:) „*Russkij Jazyk v Škole*”
 r. 1956, z. 3.

⁴ M. Prorokova: „*Niekotoryje osobiennosti omonimii v niemieckom jazyke*”, (w:) „*Voprosy Jazykoznanija*” r. 1960, nr 5.

⁵ V. V. Koptilov: *O formalnom rozgraničenii omonimii, i polisemii*, (w:) „*Priklad-
 naja Lingvistika i Mašinnyj Pierievod*”, Kiev 1962.

⁶ L. A. Novikov: *K problemie omonimii*, (w:) „*Leksikografičeskij Spornik*”, Mo-
 skva 1960, Vyp. IV.

⁷ M. G. Arsenieva, T. V. Strojewa, A. P. Chazanovič: „*Mnogoznačnosť i omoni-
 mija*”, Leningrad 1966.

dzić, czy w badanej strukturze polisemantycznej nastąpił już rozpad (gdy brak jest wspólnych kontekstów), czy też ciągle jeszcze mamy do czynienia ze zmodyfikowanymi znaczeniami tego samego wyrazu.

Oczywiście w praktyce trudno jest o takie konteksty, w których badane typy użyć wzajemnie by się wykluczały, nie mogłyby występować wymiennie. Badaczom wystarcza więc określenie odmienności czy też tożsamości analizowanych użyć metodą statystyczną. Sposobem tym posłużono się w badaniu materiału leksykalnego języka rosyjskiego i niemieckiego.

Autorzy postanowili określić charakter znaczeń rosyjskiego słowa *partia* («ugrupowanie polityczne» i «jednostka gry sportowej»). Materiał wybrano z tekstów o tematyce politycznej i sportowej. W rezultacie na 3010 przykładów użyć obu znaczeń wydzielono jedynie osiem kontekstów wspólnych (*nowa partia*, *nazwa partii*, *rozwój partii*, *los partii*, *partia się rozwija*, *nazwać partię*, *położenie w partii*). We wszystkich wypadkach ów wspólny kontekst minimalny różnicował się jednak dzięki następnym wyrazom. Wydzielone klasy łączliwości semantycznej i syntaktycznej są w obu przykładach różne; zdaniem autorów nastąpił tu wyraźny rozpad struktury znaczeniowej wyrazu na dwie niezależne, homonimiczne jednostki.

W niemieckich przykładach *Grund* («przyczyna», «dno», «wąwóz») i *Zug* («pociąg», «ruch w szynach», «cecha zjawiska lub osoby») nie udało się ustalić tak wielu regularnych typów połączeń, charakterystycznych dla jednego ze znaczeń. W większości badanych kontekstów było możliwe użycie wyrazów *Grund* i *Zug* w każdym spośród ich znaczeń (dla stwierdzenia, o które znaczenie *Zug* chodzi potrzebny był niekiedy nawet kontekst pozazdaniowy); tak więc można tu mówić jedynie o wariantach leksykalno-semantycznych w obrębie tej samej struktury znaczeniowej.

Założenia metodologiczne leksykologów radzieckich zostały wyzyskane w analizie dystrybucyjnej dwóch polskich jednostek słownych:

geniusz: 1) «zdolności, najwyższy stopień uzdolnień umysłowych człowieka, wielki, rzadki talent», 2) «człowiek wyjątkowo utalentowany, wielki genialny twórca».

artykuł: 1) «niewielka praca publicystyczna, literacka, naukowa, umieszczona w czasopiśmie, encyklopedii, słowniku»; 2) «to, co się sprzedaje lub kupuje, przedmiot handlu, towar».

Przedstawiona tu analiza zachowuje tok postępowania zaprezentowany w pracy „Mnogoznaczność i omonimija”, choć z uwagi na znacznie skromniejszy zakres materiału egzemplifikacyjnego nie odzwierciedlało było pozycyjnienie pewnych skrótów.

Dla użycia przykładów użyć różnych znaczeń badanych słów posłużono się materiałami z kartoteki *Słownika Języka Polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. Materiał ten wydaje się dostatecznie reprezentatywny, obejmuje bowiem fragmenty tekstów obrazujące zastosowanie dane-

go słowa w różnych dziedzinach słownictwa; są to zarówno teksty specjalistyczne, jak i publicystyczne czy literackie.

Badacze radzieccy posługiwali się natomiast materiałami, których tematyka dotyczyła określonej dziedziny realnej (np. w wypadku *partia* były to teksty o charakterze politycznym i sportowym). Nasza decyzja uwzględnienia bardziej zróżnicowanego zestawu tekstów, będąca pewnym odstępstwem w stosunku do pierwowzoru, zapobiec miała zarzutom, jakie postawione zostały pracy radzieckiej. Dotyczyły one faktu, że kontekst słów z określonej sfery tematycznej ma duży wpływ na znaczenie rozpatrywanego wyrazu. Badacze radzieccy uważali, że wyspecjalizowane otoczenie analizowanego użycia jednostki słownej uwydatnia jego swoistość w stosunku do pozostałych znaczeń. Wydaje się jednak, że należałoby się posługiwać właśnie materiałami z różnych dziedzin, niejako neutralnych w stosunku do analizowanych znaczeń. W ten sposób możemy obiektywnie stwierdzić, kiedy różnice dystrybucji wyrazu wypływają z rozbieżności jego znaczeń, kiedy zaś są niejako narzucone przez kontekst tematyczny.

Geniusz

Wyraz ten został wybrany do naszej analizy celowo, ze względu na znaczne rozbieżności morfologiczne obu użyc. Badacze radzieccy byli zdania, iż tego typu formalne różnice są oczywistym wyznacznikiem homonimiczności analizowanych słów.

Według takiego ujęcia można by od razu zakwalifikować znaczenia wyrazu *geniusz* — «człowiek obdarzony określonymi cechami» (G_1) i «zdolność, wybitny talent» (G_2) jako homonimiczne. Spróbujmy jednak zweryfikować tę tezę.

I. Znaczenia kategorialne

1) kategoria części mowy

G_1

rzeczownik

2) kategoria semantyczna

rzeczownik osobowy

II. Różnice morfologiczne

G_1

1) kategoria liczby

l. pojed.

l. mn.

2) typ paradygmatu

Mian. l. mn. -owie, e

Dop. l. mn. -ów

B. l. mn. -ów

G_2

rzeczownik

rzeczownik abstrakcyjny

G_2

l. pojed.

brak l. mn.

Dop. 1.poj. -a

B. 1.poj. -a

Dop. 1.poj. -u

B. 1.poj. -u

III. Zestawienie możliwych kontekstów składniowych wyrazu w obu znaczeniach.

G₁G₂

1) Geniusz z przydawką

a) przymiotną

(geniusz) polityczny
wojskowy
dramatyczny

(geniusz) polityczny
wojskowy
dramatyczny

b) apozycyjną

Kopernik — (geniusz)...

Słowacki — (geniusz)...

c) dopełniaczową

(geniusz) epoki

(geniusz) Słowackiego
(geniusz) twórcy
(geniusz) algebry

d) liczebnikową

pierwszy (geniusz)

2) Geniusz jako podmiot

G₁G₂

a) z orzeczeniem czasownikowym

(geniusz) stworzył
narodził się
zmarł
napisał

(geniusz) stworzył

sprawił, że...

b) z orzeczeniem imiennym

(geniusz) był wychwalany
był sławny

(geniusz Iksa) był wychwalany
(geniusz Iksa) był sławny

3) Geniusz w użyciu dopełnieniowym

G₁G₂

uznać w kimś (geniusza)
mówić (o geniuszu)
wychwalać (geniusza)
podziwiać (geniusza)

uznać (geniusz)
mówić (o geniuszu)
wychwalać (geniusz)
podziwiać (geniusz)

4) Geniusz jako orzecznik

G₁G₂

...być (geniuszem)
nazwać (geniuszem)

5) *Geniusz* jako przydawka dopełniaczowa

G_1	G_2
<i>duch (geniusza)</i>	<i>duch (geniuszu)</i>
<i>arcydzieło (geniusza)</i>	<i>arcydzieło (geniuszu)</i>
<i>podziw (dla geniusza)</i>	<i>podziw (dla geniuszu)</i>

IV. Klasy leksykalne konotowane przez oba znaczenia:

1) *Geniusz* z określeniami dotyczącymi sfery uzdolnienia, talentu itd.

G_1	G_2
<i>(geniusz) dramatyczny</i>	<i>(geniusz) dramatyczny</i>
<i>wojenny</i>	<i>wojenny</i>
<i>polityczny</i>	<i>polityczny</i>
<i>administracyjny</i>	<i>administracyjny</i>
<i>ekonomiczny</i>	<i>ekonomiczny</i>
<i>prawodawczy</i>	<i>prawodawczy</i>
<i>muzyczny</i>	<i>muzyczny</i>
<i>muzyki</i>	<i>muzyki</i>
<i>komedii</i>	
<i>tragedii</i>	

2) *geniusz* z określeniami zawierającymi element oceny:

G_1	G_2
<i>(geniusz) wspaniały</i>	<i>(geniusz) wspaniały</i>
<i>wielki</i>	<i>wielki</i>
<i>najekscentryczniejszy</i>	<i>najekscentryczniejszy</i>

3) *Geniusz* z czasownikami określającymi działalność ludzką:

G_1	G_2
<i>(geniusz) pojawił się</i>	
<i>zmarł</i>	
<i>stanął</i>	— wyłącznie użycia przenośne
<i>powiedział</i>	czasowników typu:
<i>stworzył</i>	<i>stworzył</i>
<i>napisał</i>	<i>wyprzedził</i>

— w zasadzie wszystkie czasowniki oznaczające czynności człowieka

V. Idiomy i typowe połączenia frazeologiczne

G_1	G_2
<i>zapoznany geniusz</i>	<i>w pełni geniuszu</i>
	<i>wytwór geniuszu</i>

(z normatywnego punktu widzenia nie jest to połączenie w pełni poprawne: *zapoznać* w tym znaczeniu jest kalką niemieckiego czasownika *verkennen*)

Cytaty obrazujące niektóre z użyc oba znaczeń wyrazu:

G₁

„Nazywano go *geniuszem muzycznym*, cudownym talentem i prawiono mu setki komplementów” (Brosz. „Opow.”, 58)

„Wszechstronność uzdolnień i zainteresowań Kopernika każe nam uznać w nim prawdziwego *geniusza* odrodzenia...” (Budzyk „Lit.” IX, 80)

„Fredro jest jednym [...] z niewielu urodzonych *geniuszów komedii*” (Boy, „Obrach.” 146)

„Wroński należy do *najekscentryczniejszych geniuszów* wieku naszego...” (Libelt, „Filoz.”, I, 196).

„Tak *dzielne geniusze* panują nad światem” (Mick., „Wiersze” 109)

„Dowcip, ku słowie budząc dusze, tworzy z karłów olbrzymy, z ludzi *geniusze*” (Zabł. „Zabob.” 17)

G₂

„Kordian” ukazał w całej pełni *geniusz dramatyczny* Słowackiego” (Loren. „Dwadz.” 126)

„Świat cały nauczywszy się podziwiać *geniusz wojenny* generała Bonapartego, począł podziwiać *geniusz polityczny, administracyjny, ekonomiczny, prawodawczy* pierwszego konsula Francji” (Tetm. „Koniec” II, 37)

„Ukuł świecznik w kilku ramionach, świecznik będący arcydziełem *ludzkiego geniuszu* i zręcznego dłuta” (Chłęd. „Szkice”, 138)

„Spuściwszy się na *geniusz* swojej żony co do interesów prywatnych, zajął się tylko służbowym przygotowaniem.” (Kon. I. „Tad.” 9)

„Gdzie tu poezja... gdzie duch *geniuszu* wszystko ożywiający?” (Węg. „Organy, 143)

przen. „*Geniusz Chopina* wyprzedził współczesną sobie epokę...” (Reiss. „Najpięk.” 137).

Zestawienie różnych przykładów użyc wyrazu *geniusz* wskazuje na to, że wprawdzie różnice między „G₁” i „G₂” mają swe wykładniki już na poziomie morfologicznym, pozostałe jednak sfery występowania tej jednostki w obu znaczeniach są w większości wypadków tożsame i o rozpadzie homonimicznym nie może być mowy.

Dają się co prawda zaobserwować pewne odrębności składniowe: „G₂” nie ma przydawki opozycyjnej, „G₁” zaś nie łączy się z przydawką dopełniaczową wyrażoną nazwą osobową; poza tym „G₂” jako podmiot rzadko występuje z orzeczeniem czasownikowym (są to wyłącznie użycia przerośnięte typu *Geniusz Leonarda da Vinci wyprzedził epokę*). Różnicom tym jednak przeciwstawiają się tak ściśle zależności znaczeniowe, że nie można uznać badanych jednostek za niezależne wyrazy. Klasy leksykalne konotowane przez oba użycia pozostają w większości wypadków tożsame (oba znaczenia występują z określeniami sfery talentu, z przydawkami sygnalizującymi ocenę).

Różnice łączliwości obu użyc wynikają z ich odmiennych znaczeń kategorialnych: nazwy cechy abstrakcyjnej i nazwy człowieka o takich właś-

ciwościach (stąd „G₁” łączy się z czasownikami wyrażającymi świadomą działalność ludzką).

Element wspólny obu znaczeń wysuwa się mimo wszystko na plan pierwszy, ich cechy ogólne pozostają tożsame, dlatego też formalne oznaki różnicowania nie są w stanie naruszyć wzajemnej motywacji obu jednostek.

Poza tym model przeniesienia nazwy pewnej cechy na jej nosiciela jest w polszczyźnie najzupełniej regularny (por. *talent*, *piękność* itd.).

II

W pierwszej części artykułu zostały przedstawione założenia dystrybucyjnego sprawdzianu homonimiczności; teraz należy jedynie przypomnieć, iż metoda ta, zaprezentowana przez leksykologów radzieckich (M. G. Arseniewą, T. W. Strojewą i A. P. Chazanowicza) w pracy „Mnogoznaczność i omonimija” (Leningrad 1966), polegała na badaniu formalnie tożsamych jednostek leksykalnych w tekstach.

Analizując kolejne użycia danej jednostki słownej, można w ten sposób określić klasy łączliwości syntaktycznej i semantycznej właściwe wyrazowi w każdym ze znaczeń. Wskazanie przeważającej liczby użyczeń zróżnicowanych przy braku wspólnych kontekstów pozwoliłoby na uznanie danego zespołu znaczeń za autonomiczne słowa — homonimy.

Część pierwsza artykułu pokazuje na przykładzie polskiego wyrazu *geniusz* pewne niebezpieczeństwo tej metody; z uwagi na oczywiste zróżnicowanie formalne w sferze morfologii (odmienność końcówek deklinacyjnych) można by zakwalifikować oba znaczenia słowa — *geniusz* «człowiek» i *geniusz* «wybitne uzdolnienie, talent» jako homonimy.

Homonimiczność wyrazu poddawanego obecnie analizie jest faktem niewątpliwym; świadczy o tym rozwój semantyczny słowa, zmiany w hierarchii poszczególnych znaczeń. Znaczeniem podstawowym pierwotnie polisemantycznej struktury wyrazu *artykuł* była treść «paragraf, ustęp», zapożyczona z łaciny. Z tym wiąże się jego najczęstsze użycie «niewielka praca publicystyczna». Zależność wzajemna jest tu oczywista; obie treści odnoszą się do pokrewnych sfer realiów. Wyjaśnienie podłoża do ukształtowania się treści *artykuł* — «towar», nie jest już obecnie możliwe. Nazwa w tym użyciu odnosi się przecież — w odróżnieniu od obu zastosowań uprzednich — do konkretów (zmiana znaczenia abstrakcyjnego na konkretne nie jest procesem typowym), na plan pierwszy wysuwają się zupełnie nowe cechy — chodzi o przedmiot handlu. Stąd też i różnice formalne, np. *artykuł* — «towar» częściej realizuje się w postaci liczby mnogiej; użycie *deminutivum* *artykulik* możliwe jest jedynie w odniesieniu do znaczenia «praca publicystyczna» itp.

Tak więc cały zestaw kryteriów paradygmatycznych — semantycznych i formalnych zdaje się potwierdzać tu rozpad dawnej struktury wieloznacznej. A oto wyniki analizy kontekstowej:

Artykuł

Oznaczenia używane w analizie:

A₁ — *artykuł* jako krótka praca publicystyczna

A₂ — *towar*, przedmiot kupna lub sprzedaży

I. Znaczenia kategoryjne

1. Kategoria części mowy

A₁
rzeczownik

A₂
rzeczownik

2. Kategoria semantyczna
rzeczownik konkretny

rzeczownik konkretny

II. Różnice morfologiczne

1) paradygmat odmiany

wzór odmiany rzeczowników
twardotematowych męskich
(brak różnic)⁸

2) wyznaczniki słowotwórcze (użycie formy derywowanej)

A₁
artykulik
artykulas
artikulisko

A₂
—

III. Zestawienie kontekstów składniowych obu znaczeń (należy porównać możliwości syntaktyczne obu znaczeń, określić, czy mogą one występować w tych samych konstrukcjach, np. z przydawką, orzeczeniem czasownikowym i imiennym itp.)

1. *artykuł* — podmiot:

a) z orzeczeniem czasownikowym:

A₁
(*artykuł*) *dotyczy*
traktuje
omawia
znajduje się
zajmuje się

A₂
A₂ na ogół występuje jako podmiot w konstrukcji biernej — wyjątkowe są użycia w konstrukcjach czynnych

⁸ Istnieje pewne zróżnicowanie w zakresie kategorii liczby; aczkolwiek znaczenia te używane są w obu liczbach, dla A₂ bardziej typowa jest postać liczby mnogiej.

rozpatruje
porusza

(np. artykuł znajduje się)

b) z orzeczeniem imiennym:

A₁

(artykuł) jest długi, krótki
jest zamieszczony

A₂

jest sprzedawany
jest kupowany
jest sprowadzany
jest importowany
jest eksportowany

2. artykuł z przydawką:

A₁

długi (artykuł)
obszerny
pierwszy
interesujący
(artykuł) Iksińskiego
do gazety

A₂

eksportowany (artykuł)
drogi
tani
sezonowy
(artykuł) zbytku
pierwszej potrzeby

3. artykuł jako określenie:

A₁

a) przydawka dopełniaczowa
temat (artykułu)
cena
losy
autor
dodatek do artykułu
uznanie dla artykułu

A₂

wartość (artykułu)
cena
dostawa (artykułów)
asortyment (artykułów)
produkcja
podaż (artykułów)
uznanie (dla artykułu)
(A₂ częściej w l.mn.)

b) jako dopełnienie:

pisywać (artykuły)
pisać (artykuł)
wystąpić (z artykułem)
opublikować
zamieścić
wydrukować
ocenić
streścić

przywozić (artykuły)
wywozić
konsumować
kupować
sprzedawać

usterka (w artykule)
(— brzmi jednak sztucznie —)
(A₂ raczej w l. mn.)

c) jako okolicznik:

zamieścić (w artykule)
zawrzeć (w artykule)
podać (w artykule)
opisać (w artykule)
błąd (w artykule)

IV. Tożsamość i różnice w klasach leksykalnych konotowanych przez dany wyraz:

1) *artykuł* z określeniami odnoszącymi się do sfery intelektualnej, naukowej, artystycznej.

<i>A₁</i>	<i>A₂</i>
<i>(artykuł) polemiczny</i>	
<i>problemowy</i>	
<i>programowy</i>	
<i>dyskusyjny</i>	
<i>polityczny</i>	
<i>popularnonaukowy</i>	
<i>literacki</i>	
<i>krytyczny</i>	
<i>cięty</i>	

2) *artykuł* z określeniami odnoszącymi się do sfery handlu i przemysłu:

<i>A₁</i>	<i>A₂</i>
	<i>A₂ raczej w l.mn.</i>
	<i>(artykuły) przywozowe</i>
	<i>wywozowe</i>
	<i>eksportowane</i>
	<i>sezonowe</i>
	<i>użytkowe</i>
	<i>produkowane</i>
	<i>kupowane</i>
	<i>rolnicze</i>

gospodarczy

rolniczy

(rzadkie — raczej zastępowane całym zwrotem:

artykuł o tematyce gospodarczej, rolniczej)

3) *artykuł* z określeniami sygnalizującymi ocenę:

<i>A₁</i>	<i>A₂</i>
<i>dobry</i>	<i>dobry</i>
<i>zły</i>	
<i>ładny</i>	
<i>ciekawny</i>	
<i>pożyteczny</i>	
<i>ostrzy</i>	
<i>cięty</i>	
<i>ważny</i>	<i>ważny</i>
<i>złośliwy</i>	
<i>interesujący</i>	

prawdziwy
suchy
dowcipny

4) artykuł z określeniami oznaczającymi relacje przestrzenne albo czasowe:

A ₁	A ₂
(artykuł) dwu-, trzyszpaltowy	
wstępny	
początkowy	
końcowy	
krótki	(A ₂ raczej w l.mn.)
długi	
obszerny	
poprzedni	poprzedni
następny	następny
	dawny

5. artykuł z określeniami o znaczeniu ilości:

A ₁	A ₂
setka (artykułów)	
szereg	szereg (artykułów)
większość	większość
dwa (artykuły)	
cztery	
kilka	
wiele	wiele
mnóstwo	mnóstwo
seria	seria

6. artykuł z określeniem wyrażonym nazwą osobową:

A ₁	A ₂
(artykuł) Iksińskiego	

7. artykuł z określeniem utworzonym od nazw geograficznych:

A ₁	A ₂
(artykuł) angielski	(A ₂ raczej w l.mn.)
francuski	francuskie
radziecki	radzieckie

8. artykuł jako określenie nazwy osobowej (agensa)

A ₁	A ₂
autor (artykułu)	
komentator	(A ₂ raczej w l.mn.)
wydawca	sprzedawca
recenzent	nabywca

9. *artykuł* jako określenie nazwy abstrakcyjnej:

A ₁	A ₂
temat (<i>artykułu</i>)	
troska	
idea	
myśl	
koniec	
początek	
kontynuacja	
wyjątek	
baza	
tytuł	
siła	
wartość	wartość
cena	cena
	nazwa

a) *artykuł* w połączeniach z rzeczownikami o znaczeniu efektu, wyniku:

A ₁	A ₂
rezultat (<i>artykułu</i>)	
efekt	
następstwa	
konsekwencje	

10. *artykuł* w połączeniu z czasownikami oznaczającymi rozwój w czasie:

A ₁	A ₂
kontynuować (<i>artykuł</i>)	
zakończyć	
rozpocząć	
(<i>artykuł</i>) kończy się	
rozpoczyna się	
nawiązać (<i>do artykułu</i>)	

V. Przykłady idiomów oraz połączeń frazeologicznych charakterystycznych dla obu znaczeń:

A ₁	A ₂
<i>artykuł wstępny</i>	<i>artykuł pierwszej potrzeby</i>
<i>wysmarować artykuł</i>	<i>powszechnego użytku</i>
<i>kropnąć artykuł</i>	<i>artykuły sezonowe</i>
<i>wziąć artykuł</i>	<i>artykuły gospodarstwa domowego</i>
<i>sążnisty artykuł</i>	<i>artykuły reglamentowane</i>
<i>tasiemcowy artykuł</i>	

Cytaty obrazujące niektóre z użycy wyrazu w obu znaczeniach:

A₁

„Debata w zgromadzeniu frankfurckim dały bodźca Karolowi Marksowi do napisania szeregu *znakomitych artykułów* na temat kwestii polskiej”.

(March. „Pisma”, I 174)

„Wynalazłem nową metodę pedagogiczną i streściłem ją w dwóch *artykułach*, które w tym roku dopiero opublikowano”. (Prus „Kłopot” 79).

„Zaczął uprawiać poezję i pisywać *ciężkie artykuły* polemiczne” (Dygas „Pióro”, 96).

W „Gazecie Warszawskiej” był niedawno *szeroki artykuł*, w którym dawano egzegezę wyrazu „szlachta” (Norwid, „Słowo” 223)

„W *artykule* wstępnym pierwszego numeru redaktor zwięźle wyłożył program pisma, swój pogląd na stan ówczesny umysłowości polskiej”. (Wóyc. K. „Walka” I, 12).

„Dziennikarz [...] pod świeżym wrażeniem napisał *sążnisty artykuł* o sile samotnej rozpaczki, o barbarzyństwie naszych czasów, o zapomnianym sercu ludzkim” (New. „Pamięć” 456).

„... ze setką *artykułów* o Wrocławiu *kropnąłem*” (Kow. A. „Uliczka”, 40).

A₂

„Długie jeszcze lata wyroby z porcelany były *artykułem* *zbytku* spotykanym wyłącznie na dworach królewskich i książęcych” („Wiedza”, 738 s. 4).

„Więć konsumuje coraz to więcej *artykułów* *spożywczych*” (Bystr. „Kultura” 301).

„Żaden zarobek nie nadążał za fantastycznie skaczącymi wżwyż cenami *artykułów* *pierwszej potrzeby*” (Goj. „Raj” I, 36)

Nasza analiza dowodzi, iż różnice obu użycy wyrazu występują w zasadzie na każdym z poziomów badań. Istnieją więc pewne, drobne zresztą różnicowania kategorii morfologicznych, np. zdolności tworzenia form liczby mnogiej („A₂” — raczej w l.mn.); na poziomie składniowym zaś widać, że „A₁” może być podmiotem w konstrukcjach czynnych i biernych, „A₂” natomiast występuje z orzeczeniem biernym; „A₂” z przydawką dopełniaczową występuje jedynie w określonych związkach frazeologicznych (*artykuł zbytku*, *artykuł pierwszej potrzeby*).

„A₂” bardzo rzadko pojawia się w konstrukcjach przyimkowych; określenie typu *usterka w artykule* brzmi sztucznie, powiemy raczej *usterka artykułu*, *wada artykułu*. „A₁” występuje w wyrażeniach z przyimkiem bez żadnych ograniczeń (por. z *artykułem*, *w artykule*, *do artykułu* itd.).

Najwyraźniejsze różnice dotyczą klas leksykalnych słów, z którymi łączy się wyraz w badanych znaczeniach.

Pierwsza odrębność zachodzi w sferze występowania obu użycy. „A₁” łączy się z przymiotnikami dotyczącymi dziedziny intelektualnej, abstrakcyjnej, „A₂” zaś — z wyrazami ze sfery handlowej. Zbieżność obejmuje wspólne określenia *rolniczy* i *gospodarczy*, jednak w związku z „A₁”

częściej użyjemy tu wspomnianego zwrotu o *tematyce...*, „A₂” zaś wystąpi w takich kontekstach raczej w liczbie mnogiej. Różnicuje się też zakres użycia obu znaczeń wyrazu w połączeniu z nazwą osobową (por. *autor* i *nabywca*). Niemożliwe jest również wystąpienie „A₂” z przydawką dopełniaczową osobową (*artykuł Iksińskiego*). Równie wyraźne zróżnicowanie zaznacza się w sferze połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi: jedyne wspólne konteksty to *wartość* i *cena*. Określenia rozwoju w czasie i przestrzeni dotyczą niemal wyłącznie „A₁”. Dwa wspólne przymiotniki (*następny*, *poprzedni*) oznaczają cechy bardzo ogólne i odnoszą się właściwie do każdego rzeczownika. Brak przykładów występowania „A₂” z czasownikami oznaczającymi rozwój w czasie.

„A₁” występuje bardzo często z przydawką wartościującą — jedyne wspólne z „A₂” określenie to: *dobry* i *ważny*; są one jednak, jak w poprzednim wypadku, bardzo ogólnikowe pod względem semantycznym i łączą się właściwie z każdym rzeczownikiem. Całkowity brak zbieżności zachodzi w kontekstach, w których występują wyrazy o znaczeniu «efekt», «wynik». Pojawia się w nich wyłącznie „A₁”.

Tak więc jedyne większe zbieżności klas leksykalnych dotyczą określeń sygnalizujących nazwę geograficzną (pochodzenie), np. *polski*, *angielski*, *francuski*, należy jednak pamiętać, iż „A₂” częściej wystąpi tu w liczbie mnogiej.

Świadomie pomija się tu tak samo częste występowanie „A₁” i „A₂” z określeniami ilości.

Łączliwość tego typu jest przecież właściwa wszystkim rzeczownikom konkretnym, nie może więc być decydującym sprawdzianem tego, czy dana para znaczeń pozostaje jeszcze w związku, czy też są już one względem siebie homonimiczne.

Tak więc zasadnicze odrębności leksykalne przy pewnych zróżnicowaniach morfologicznych i składniowych wskazują na to, że obecnie istnieją już dwa wyrazy *artykuł*: «praca publicystyczna» i «towar».

Przykład analizy wyrazu *geniusz* dowodzi małej efektywności dystrybucyjnej metody ustalenia homonimicznego czy polisemicznego charakteru różnych użyc tej samej formalnie jednostki słownej. Zamiast bowiem wykonywać dość pracochłonne i skomplikowane analizy ich otoczeń słownych (analiza językoznawców radzieckich wymagała przebadania ponad tysiąca stron tekstów), wystarczy niekiedy odwołać się do wiadomości o typowych opozycjach znaczeniowych danego systemu językowego.

Metoda kontekstowa sprawdziła się w odniesieniu do jednostek, których rozpad homonimiczny jest faktem niewątpliwym (por. wyraz *artykuł*), wtedy jednak nie zachodzi potrzeba potwierdzenia intuicji badacza. W innych wypadkach stosowanie tego sprawdzianu homonimiczności zajmuje zbyt wiele czasu; trudno byłoby za jego pomocą przebadać wszystkie homonimy semantyczne, a wyniki nie zawsze odpowiadałyby faktycznemu stanowi rzeczy. Stosując wyłącznie to kryterium, moglibyśmy

uznać za niezależne pewne wyrazy specyficzne, kontekstowo związane użycia danego słowa (por. *tytuł* — «nazwa książki, filmu itp.» i z *tytułu należności*... — wyłącznie w tym zwrocie — «ze względu na, z uwagi na»).

Wydaje się więc, że punktem wyjścia każdej analizy zjawisk homonimii semantycznej powinno być jednak badanie wyrazu w systemie danego języka; w ten sposób możemy określić stopień odrębności jego znaczeń, stwierdzić większą lub mniejszą niezależność analizowanych użyc i ich odmienne możliwości słowotwórcze. O rozpadzie homonimicznym danej struktury decyduje nie jeden, lecz wiele czynników, tak więc wykazanie różnic wyłącznie dystrybucyjnych nie może być uznane za wystarczający zabieg badawczy.

Krystyna Długosz-Kurczabowa i Władysław Kupiszewski

PRZEGLĄD POLSKICH PRAC JEZYKOZNAWCZYCH OGŁOSZONYCH DRUKIEM W ROKU 1977

Piotr BAK: *Gramatyka języka polskiego. Zarys popularny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 454, zł 50.

Jest to kolejna książka z serii *Biblioteki Miłośników Języka*. Podobnie jak inne książki tej serii ma charakter popularny (por. Ewa Przyłubska, Feliks Przyłubski: *Język polski na co dzień*; Maria Nalepińska: *Jak mówić i pisać poprawnie*). Zawiera pełny kurs gramatyki współczesnego języka polskiego. W rozdziale „Ogólne wiadomości o języku” omówione zostały m.in. następujące zagadnienia: język jako zasadniczy składnik kultury, funkcje języka, pochodzenie języka polskiego. Rozdział „Nauka o głoskach” zawiera opis narządów mowy, charakterystykę fonetyczną samogłosek i spółgłosek, artykulację grup spółgłoskowych; przedstawione tu też zostały podstawy ortografii polskiej. „Nauka o wyrazach” to tytuł rozdziału obejmującego omówienie znaczenia wyrazów, podziału na części mowy, opisu budowy słowotwórczej wyrazów oraz fleksję. Związki zachodzące między wyrazami, budowa zdania pojedynczego i budowa zdań złożonych przedstawione zostały w rozdziale „Nauka o zdaniu”. Ostatni rozdział poświęcony jest charakterystyce nowych kierunków w językoznawstwie współczesnym. Praca z pewnością zainteresuje każdego, kto chciałby pogłębić swoje wiadomości o budowie języka polskiego.

Marian BOBRAN: *Zarys składni czasownikowych grup syntaktycznych języka polskiego i rosyjskiego. Studium typologiczne*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1977, s. 274, zł 20.

Praca ta jest propozycją typologicznego opisu wybranych jednostek składniowych — zwrotów języka polskiego i rosyjskiego. Nie jest to jednak studium porównawcze; autor nie zajmował się podobieństwami i różnicami w zakresie badanego problemu. Zajął się natomiast następującymi zagadnieniami: wyróżnieniem zwrotów składniowych spośród innych konstrukcji systemu syntaktycznego, opisem strukturalnym zwrotów w zależności od wartości składniowych konstytuenta i determinantów, przedstawieniem znaczeń składniowych zwrotów, rodzajami występujących w nich związków składniowych oraz podstawowymi typami strukturalnymi zwrotów języka polskiego i rosyjskiego.

Andrzej BOGUSŁAWSKI: *Problems of the Thematic — Rhematic Structure of Sentences*, PWN, Warszawa 1977, s. 316, zł 80.

W książce poruszono bardzo aktualne we współczesnym językoznawstwie i jednocześnie kontrowersyjne problemy struktury tematyczno-rematycznej zdania. Autorowi udało się nie tylko szereg spraw związanych z tematem i rematem uporządkować na nowo, ale także wnieść wiele oryginalnych propozycji i rozwiązań. W pracy omówiono następującą problematykę: koncepcję struktury tematyczno-rematycznej; negację, rozczłonkowanie treści i presupozycję; zagadnienie presupozycji egzystencjalnej; problematykę indeksowania; charakterystykę komponentów struktury tematyczno-rematycznej; podstawy analizy tematyczno-rematycznej; problematykę modalności i zdań złożonych oraz zróżnicowanie tematyczno-rematyczne zdań. Praca jest bogato ilustrowana przykładami z języka angielskiego.

Zbigniew BOKSZAŃSKI, Andrzej PIOTROWSKI, Marek ZIÓŁKOWSKI: *Socjologia języka*, Biblioteka Wiedzy Współczesnej Omega, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 182, zł 15.

Socjologia języka, mająca już w wielu krajach bogate tradycje i znaczne osiągnięcia, jest u nas nauką stosunkowo młodą. Autorzy podjęli próbę przedstawienia procesu wyodrębniania się socjologii języka spośród innych, pokrewnych dziedzin, podkreślając jednocześnie jej interdyscyplinarny charakter. Obok zagadnień teoretycznych i metodologicznych prezentują wiele badań empirycznych, m.in. Wiliama Labova, Basila Bernsteina. Prezentują też własne badania dotyczące słownictwa przeprowadzone wśród młodzieży szkolnej.

Tomasz CZARNECKI: *Der Konjunktiv im deutschen und polnischen Versuch einer Konfrontation*, PAN, Komitet Neofilologiczny, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 98, zł 35.

Praca ma charakter konfrontatywny, dotyczy użycia trybu przypuszczającego w języku niemieckim i polskim. Przedmiotem analizy są zdania w języku niem. z I i II konjunktivem i formą *würde*, a w języku pol. z morfemem *-by-*. Analizę i porównanie tych zdań poprzedzają rozważania teoretyczne dotyczące modalności i trybu przypuszczającego. Książka ta ma nie tylko znaczenie teoretyczne, ale także i praktyczne, pewne wnioski mogą być wykorzystane w nauczaniu obu języków jako obcych.

Władysław CYRAN: *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału I — Językoznawstwa, Nauki o Literaturze i Filozofii nr 78, Łódź 1977, s. 138, zł 35.

Praca dzieli się na dwie części. W części pierwszej omówione zostały te gwarowe tendencje słowotwórcze, które są zgodne z tendencjami ogólnopolskimi, a mianowicie: produktywność wielofunkcyjnych takich formantów, jak *-acz*, *-ak*, *-ek*, *-ka*, *-nik*; produktywność w zakresie derywacji wstecznej; formacje derywowane od wyrażań przyimkowych; czasowniki odrzeczownikowe oraz tendencje do skrótu, tzw. uniwersalizacja. W drugiej części pracy przedstawione zostały tendencje słowotwórcze różniące gwary od języka ogólnego. Są to: szczególna produktywność w zakresie deminutywów i augmentatiwów; duża produktywność formantów *-ek*, *-ka*, *-iny* w zakresie tworzenia nazw czynności; produktywność formantów *-ach*, *-aj*, *-al*, *-ala*, *-an*, *-awa*, *-ba*, *-el*, *-isz*, *-och*, *-ocha*, *-oń*, *-ucha* wyjątkowych w polszczyźnie ogólnej; produktywność formantów obcych *-acja*, *-ant*, *-atyka*, *-ista*, *-unek*, *-us*; nowe funkcje niektórych formantów (np. funkcja tautologiczna); występowanie formantów typowo gwarowych *-aga*, *-ajda*, *-ajka*, *-icha*, *-yga*, *-yszek*, *-achny*, *-asy*, *-asić*, *-olić*, *-onić*; intensywność prefiksacji; produktywność złożań z formantami *-i-*, *-y-*; żywotność niektórych procesów słowotwórczych, jak zrastanie się wyrazów czy tworzenie się nowych form drogą kontaminacji. Podstawę materiałową pracy stanowiły monografie, teksty i słowniki gwarowe, dialektologiczne prace magisterskie wykonane pod kierunkiem autora oraz w pewnym stopniu teksty literackie pisarzy pochodzenia chłopskiego. Praca bardzo wartościowa ze względu na bogaty materiał i syntetyczne ujęcie zagadnienia.

Jiří DAMBORSKÝ: *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*, PWN, Warszawa 1977, s. 132, zł 40.

Tom ten zawiera zbiór 10 artykułów, które — w nieco innej — postaci drukowane były w różnych czasopismach w latach 1964-1976. O przedstawionych tu zagadnieniach informują tytuły poszczególnych artykułów: 1. Z zagadnień słowotwórstwa polskiego (w związku z książką W. Doroszewskiego *O kulturę słowa*), 2. Zestawienia dwuwyrazowe w języku polskim, 3. Zestawienia apozycyjne we współczesnej pol-

szczyźnie na tle porównawczym, 4. Określenia miejsca w języku polskim w porównaniu z czeskim, 5. Wyrazy obce w języku polskim (próba charakterystyki), 6. Przejmowanie wyrazów do języka polskiego i czeskiego z tego samego źródła, 7. Frazeologia czeska i polska w ujęciu porównawczym, 8. O galicyzmach w listach Zygmunta Krasieńskiego, 9. Język polski, słowacki i czeski we wzajemnym stosunku, 10. Uwagi o słownictwie polskim i czeskim.

Przedmiotem więc studiów autora jest słownictwo i słowotwórstwo czeskie i polskie w kontekście innych języków europejskich. Omawia on także różnice morfologiczne i leksykalne między językiem polskim, czeskim i słowackim. Praca opiera się na bogatym materiale przykładowym.

Władysława DEMBECKA: *Słowotwórstwo czasowników w gwarach południowej Wielkopolski*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny, Prace Komisji Językoznawczej, t. VIII, Poznań 1977, s. 183, zł 40.

Badania czasowników w gwarach południowej Wielkopolski miały na celu ich charakterystykę słowotwórczą, wykazanie zróżnicowania, wydobycie archaizmów i innych różnic w stosunku do języka literackiego oraz określenie kierunków rozwoju. Podstawę materiałową pracy stanowią zapisy własne autorki — około 6 000 wyrazów, które zostały sprawdzone w trzech podstawowych punktach. Przeprowadzone badania stały się podstawą do uogólnień na temat aspektu, tranzytywności, produktywności poszczególnych przedrostków, skomplikowanej derywacji formacji wielopredrostkowych. Zjawiska różnicujące badany teren zostały przedstawione na 13 mapach.

Stanisław DUBISZ: *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیńsko-mazurskich*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Studia Warمیńsko-Mazurskie 11, ZNiO 1977, s. 157+16 map, zł 40.

Praca ta kontynuuje cykl monografii fonetyczno-morfologiczno-leksykalnych pt. *Studia Warمیńsko-Mazurskie*, opracowywanych dotychczas przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie pod kierunkiem prof. dra W. Doroszewskiego (prezentowana tu praca ukazała się pod redakcją prof. dra M. Szymczaka). Materiał został zebrany podczas badań dialektologicznych w Ostródzkiem, na Warmii i Mazurach, przeprowadzonych w latach 1950-1953. Zgromadzony materiał został rozszerzony o teksty gwarowe, opracowania monograficzne, atlasy i słowniki oraz o rękopiśmienne pamiętniki Warmiaków i Mazurów, a także o zbiory pieśni. Autor przedstawił w pracy około 500 nazw odnoszących się do 112 desygnatów. Część pierwsza pracy zawiera opis nazw drzew i krzewów; część druga — nazwy roślin uprawnych, kwiatów, grzybów, chwastów, ziół. W opisie autor uwzględnił charakter fonetyczny, słowotwórczy i semantyczny danej nazwy. Ukazał zróżnicowanie leksykalne gwar ostródzko-warمیńsko-mazurskich i wpływy obce. Do pracy dołączony został słownik nazw pełniący również funkcję indeksu oraz 16 mapek.

Barbara FALIŃSKA: *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, Tom II — *Zróżnicowanie geograficzne obróbka włókna*, Cz. I tekst, s. 127, cz. II mapy — w liczbie 85, PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, całość zł 70.

Jest to dalsza część pracy dotyczącej polskiego i słowiańskiego słownictwa lniarskiego (t. I ukazał się w r. 1974). Omawiany tom ma na celu przedstawienie geograficzne nazw pozwalające na możliwie wszechstronną analizę związków kulturowych Słowian w świetle badanego słownictwa. Obejmuje słownictwo odnoszące się do uprawy roślin włóknistych (lnu, konopi) ich obróbki i przędzenia. W komentarzach, będących niejako hasłami, obok bogatego materiału polskiego znajduje się i materiał

innosłowiański. Uzupełnieniem pracy są mapy ukazujące zróżnicowanie geograficzne, leksykalne i słowotwórcze nazw w różnych językach słowiańskich.

Omawiana praca ma duże znaczenie nie tylko dla językoznawców (dialektologów, etymologów, historyków języka), ale i dla etnografów.

Wiktor FRĄCKOWIAK: *Wydawnictwa z zakresu elementarnej nauki języka polskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1840-1920*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, Seria Monografii Nr 59, Gdańsk 1977, s. 165, zł 36.

Całokształt zagadnień dotyczących wydawnictw z zakresu początkowego nauczania w języku polskim na Pomorzu Gdańskim w latach 1840-1920 przedstawił autor w ośmiu rozdziałach. W rozdziałach I-VII omówił różnorodne publikacje wykorzystywane do początkowej nauki języka ojczystego (elementarze kwidzyńskie, czytanki i elementarze grudziądzkie, elementarz Franciszka Miernickiego w Świeciu, publikacje pelpińskie, czytanki chełmińskie, podręczniki toruńskie oraz niektóre podręczniki do nauki początkowej wydawane poza Pomorzem); w rozdziale VIII zajął się publicystyką dotyczącą polskich książek elementarnych wydawanych i rozpowszechnianych na Pomorzu Gdańskim. Autor adresuje swą książkę przede wszystkim do licznej rzeszy nauczycieli zajmujących się dydaktyką początkowej nauki czytania i pisania.

Antoni FURDAL: *Językoznawstwo otwarte*, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział II Języka i Literatury, Opole 1977, s. 200, zł 42.

Na postawione we wstępie pytanie: Dlaczego językoznawstwo otwarte? autor odpowiedział: „Po prostu otwarte na głosy z zewnątrz, z innych dziedzin humanistyki. [...] Językoznawstwo otwarte, a więc ostrożne wobec poglądów opartych na podstawach jakoby wyłącznie lingwistycznych [...] Językoznawstwo otwarte jeszcze z innej przyczyny. Stoimy na stanowisku, że przedmiot badań naszej nauki nie może być zamknięty w tradycyjnych granicach”. Praca składa się z pięciu części. W pierwszej, zatytułowanej *Językoznawstwo jako nauka* autor przedstawił uwagi na temat przedmiotu i metod badawczych językoznawstwa, omówił związki językoznawstwa z innymi naukami (antropologią, anatomią i fizjologią, akustyką, psychologią, logiką, semiotyką, cybernetyką i teorią informacji, socjologią, etnografią, nauką o literaturze, historią i archeologią); scharakteryzował działy językoznawstwa. W części drugiej *Niektóre zagadnienia teorii języka* zwrócił uwagę na trzy problemy: funkcje społeczne języka, znak językowy, pochodzenie języka i przesunięcia w jego funkcjonowaniu. Część trzecia *Niektóre zagadnienia teorii pisma* poświęcona jest omówieniu roli pisma w rozwoju kultury i analizie funkcyjnej pisma. Część czwarta *Budowa języka* przedstawia jednostki i elementy językowe; charakteryzuje system syntaktyczny i system semantyczny. Część ostatnia *Zróżnicowanie języka* omawia język potoczny, naukowy, artystyczny; daje ogólny obraz odmian językowych.

Marek GAWELKO: *Évolution des suffixes adjectivaux en français*, PAN, Komitet Neofilologiczny, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 142, zł 50.

Praca jest próbą opisu strukturalnego przymiotnikowych sufiksów francuskich. Szczegółowego opisu sufiksów dotyczy część pierwsza. Część druga zawiera systematyzację sufiksów. „Historia grupy elementów słowotwórczych — pisze autor — jest tutaj sprowadzona do strukturalnego opisu trzech synchronii: 1. okres starofrancuski (XI-XIII w.), 2. okres średniofrancuski (XV-XVI w.) i okres współczesny (XX w.)”. W opracowaniu wykorzystał autor metody słowotwórcze Dokulila.

Judith GREENE: *Psycholingwistyka. Chomsky a psychologia*. Tłumaczył Jacek Łaszcz, PWN, Warszawa 1977, s. 273, zł 30.

Psycholingwistyka powstała w latach pięćdziesiątych i rozwija się bardzo intensywnie w wielu krajach. Traktowana bywa, bądź jako dziedzina psychologii, zajmująca się badaniem języka przy przyjęciu lingwistycznego modelu języka, bądź też jako dział językoznawstwa stosujący metody psychologiczne do weryfikacji swych teorii. Dr Judith Greene, wykładowca psychologii w Birkbeck College przy Uniwersytecie Londyńskim, psycholingwistykę traktuje jako dziedzinę psychologii. We wstępie do książki autorka stwierdza: „Celem tej książki jest dociekanie i ujawnienie przyczyn zainteresowania, jakie gramatyka transformacyjna wzbudziła właśnie wśród psychologów, czyli — inaczej mówiąc — o co tyle hałasu. Dopiero zrozumienie tego pozwoli ocenić wagę trudności, jakie nastęrczają zastosowania psychologiczne tej teorii; nie są one bynajmniej rezultatem arbitralnego teoretyzowania lingwistycznego, lecz tkwią u samych podstaw koncepcji człowieka jako istoty posługującej się regułami. Mam nadzieję, że podział książki na dwie uzupełniające się części (pierwsza poświęcona generacyjnej teorii lingwistycznej, druga zaś badaniom psychologicznym) pozwoli naświetlić wzajemne powiązania obu dyscyplin, a zarazem umożliwi Czytelnikowi swobodne przechodzenie w toku lektury od poszczególnych wersji teorii — z roku 1957 i 1965 — bezpośrednio do eksperymentów”.

Aniela GRUSZECKA-NITSCHOWA: *Cale życie nad przyrodą mowy polskiej. Kazimierz Nitsch i jego prace*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, s. 288, zł 60.

„Kiedy powzięłam zamiar napisania wspomnień o pracach Kazimierza Nitscha, jednym z paru motywów była chęć pokazania — tym, co by książkę wzięli do ręki — obrazu prac naukowca lingwisty” — napisała w przedmowie autorka. W rzeczywistości powstała książka nie tylko o naukowcu lingwiście i o jego pracach, lecz także opowieść o lingwistyce polskiej od początku jej powstania do dziś, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska krakowskiego. Aniela Gruszecka — żona wybitnego językoznawcy Kazimierza Nitscha — z wdziękiem maluje portrety Jana Boudouina de Courtenay, Aleksandra Brücknera, Henryka Ułaszyna, Jana Rozwadowskiego, Jana Łosia i in. Ukazuje działalność polonistyki krakowskiej a głównie językoznawców (powstanie „Języka Polskiego”, organizacja Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, prace: *Atlas Podkarpacia*, *Mały atlas gwar polskich*, *Słownik gwar polskich*). Książka stanowi swoiste kalendarium kształtowania się polskiej dialektologii, autorka bowiem dysponowała kalendarzykami, w których profesor Nitsch notował dni pobytu w każdej miejscowości, co dawało zupełną pewność przebiegu zbierania materiału gwarowego; podawała czas i warunki powstawania poszczególnych prac dialektologicznych i ich edycje. Książka zainteresuje z pewnością nie tylko specjalistów.

Maria GRZESZCZAK, Antoni KMITA: *Podręcznik do nauki języka rosyjskiego*, PWN, Warszawa 1977, s. 348, zł 32.

Podręcznik ten jest przeznaczony dla lektoratów uniwersyteckich i akademijnych, dla słuchaczy zaawansowanych, choć mogą z niego korzystać i mniej zaawansowani. Pierwsze jednostki lekcyjne (1-17) zawierają materiał z życia codziennego i ćwiczenia leksykalno-gramatyczne. Dalszy materiał dotyczy kultury i życia Związku Radzieckiego, oraz literatury. Zjawiska gramatyczne zostały przedstawione w ujęciu kontrastywnym.

Kwiryna HANDKE, Ewa RZETELSKA-FELESZKO: *Przewodnik po językoznawstwie polskim*, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 474, zł 110.

Przewodnik ten został wydany w serii „Vademecum Polonisty”. Składa się z dwóch części: w I. znajdujemy omówienia dotyczące językoznawstwa ogólnego, polszczyzny historycznej i współczesnej, zapożyczeń, języka pisarzy, dialektologii, leksykologii i leksykografii, onomastyki, stylistyki, kultury języka i wreszcie czasopism językoznawczych. Omówienia te mają charakter informacyjny, orientują w naj-

ważniejszych kierunkach teoretyczno-metodologicznych dawnych i współczesnych. Część II. zawiera bibliografię dotyczącą wyżej wymienionych działów językoznawstwa.

Praca ta ma charakter popularnonaukowy, przeznaczona jest dla szerszych kręgów czytelników, ma na celu zapoznanie czytelnika z głównymi kierunkami badawczymi, z problematyką metodologiczną, ze źródłami i opracowaniami dotyczącymi różnych dziedzin językoznawstwa. (Szczegółowsze omówienie tej książki patrz „Nowe Książki” 1977, nr 22, s. 36-37, napisane przez E. Kozarzewską).

Indeks-słownik do „Daukšos Postilė”, oprac. Czesław Kudzinowski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Filologia Bałtycka Nr 2, Poznań 1977, t. I (A-N), s. 544, t. II (O-Z), s. 528, całość zł 330.

Indeks zawiera wszystkie wyrazy występujące w najobszerniejszym XVI-wiecznym zabytku litewskim, jakim jest „Postylla Baukszy”. Poszczególne hasła zawierają wykaz znaczeń, lokalizację oraz przykłady wszystkich form fleksyjnych. Słownik ten ma wielkie znaczenie przede wszystkim dla filologii bałtyckiej.

Władysław INGRAM, Stefania PASZT: *Język rosyjski w ćwiczeniach*, PWN, Warszawa 1977, s. 306, zł 24.

Jest to skrypt, przeznaczony dla nauczycieli języka rosyjskiego studiujących filologię rosyjską. Zawiera trzy części: *Ćwiczenia fonetyczne*, *Ćwiczenia w mówieniu* i *Ćwiczenia gramatyczne*. Materiał części trzeciej podano w ujęciu kontrastywnym.

Język teoria — dydaktyka. Materiały I Konferencji Młodych Językoznawców Dydaktyków, Kielce 7-8 maja 1976 r., Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Kielcach, Kielce 1977, s. 109, zł 22.

Tom ten zawiera referaty wygłoszone na Konferencji naukowej w Kielcach w r. 1976. Są to: Ł. Szewczyk: *Przyczyny małego zainteresowania studentów polonistyki zagadnieniami językoznawczymi*; W. Bąk: *Błędy językowe jako przejaw tendencji rozwojowych języka*; M. Świdziński: *Projekt nauczania składni zdania pojedynczego*; M. Preysner: *Sporne zagadnienia słowotwórstwa ściśle synchronicznego na zajęciach z podręcznikiem Renaty Grzegorzczkovej*; M. Przybysz-Piwko: *Zastosowanie wiedzy o języku w reedukacji osób z afazją*; J. Godyń: *Historia języka polskiego w systemie studiów polonistycznych — trudności dydaktyczne i potrzeby*; S. Dubisz: *Uwagi o nauczaniu gramatyki historycznej języka polskiego*; J. Wróblewski: *Problemy nauczania gramatyki historycznej języka polskiego*; E. Koniusz: *Wybrane zagadnienia z dydaktyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na filologii polskiej*. Całość zamyka *Postowie* prof. J. Tokarskiego. Praca jest wyrazem zainteresowań naukowych i dydaktycznych młodych polonistów.

Stanisław JODŁOWSKI: *Podstawy polskiej składni*, PWN, Warszawa 1977, s. 250, zł 34.

Jest to drugie wydanie (wyd. I w 1976 roku) podręcznika składni polskiej. Autor omawia podstawowe pojęcia składni, ogólne założenia i kierunki współczesnych badań. Materiał ilustracyjny stanowią teksty literackie, uwzględniono także w dużym zakresie prasę, teksty audycji radiowych i telewizyjnych i wypowiedzi języka potocznego, mówionego. Podręcznik ten przeznaczony jest przede wszystkim dla polonistów początkujących, mogą z niego również korzystać nauczyciele, a także studenci różnych filologii.

Henryk KAŁUŻA: *The Articles in English*, PWN, Warszawa 1977, s. 62, zł 20.

Praca dotyczy rodzajnika w języku angielskim. We wstępie wyjaśnia autor jego pojęcie, w dalszej części pracy przedstawia szczegółowo zastosowanie rodzajnika, ilustrując jego użycia w tekście bogatymi przykładami.

Maria KARPLUK: *O języku Macieja Strykowskiego historyka i poety z drugiej połowy XVI wieku. I. Regionalizmy, cechy ruskie i poetyzmy w dziedzinie fonetyki*, PAN — Oddział w Krakowie, Prace Komisji Językoznawstwa nr 45, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 106, zł 25.

Praca ta jest częścią zamierzonej całości dotyczącej języka Macieja Strykowskiego XVI-wiecznego historyka i poety. W pierwszej części autorka rozpatruje zagadnienia fonetyczne, ale z punktu widzenia ich geograficznego rozmieszczenia. Uwzględnienie także chronologii tych zagadnień pozwala autorce wykryć związki dialektu łęczyckiego z sąsiednimi. Dużo miejsca poświęca autorka cechom ruskim w twórczości Strykowskiego. Zastanawia się także nad wykorzystywaniem cech fonetycznych przez Strykowskiego dla celów poetyckich.

Praca ta jest bardzo interesującym i pożytecznym przyczynkiem dla historii języka polskiego i dialektologii historycznej, a także dla lepszego poznania polszczyzny XVI wieku.

Maria KNOTHE, Maria NAGAJOWA, Stanisława SUFINOWA, Ryszard WARCHOŁ: *Nauczanie języka polskiego w klasie pierwszej zasadniczej szkoły zawodowej. Książka przedmiotowo-metodyczna*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977, s. 144, zł 23.

Praca zawiera następujące artykuły: Ryszard Warchoł: *Uwagi o programie nauczania języka polskiego w zasadniczych szkołach zawodowych*; Maria Knothe: *Integracja treści nauczania języka polskiego w klasie I zasadniczej szkoły zawodowej na przykładzie programowego materiału literackiego*; Stanisława Sufinowa: *Przykłady nauczania języka polskiego w klasie I zasadniczej szkoły zawodowej*; Maria Nagajowa: *Nauka o języku*; Maria Nagajowa: *Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu*. W wymienionych artykułach znajdzie czytelnik omówienie i uzasadnienie koncepcji nowego programu nauczania języka polskiego w klasie I zasadniczej szkoły zawodowej, propozycje łączenia wszystkich działów nauki języka polskiego, informacje, jak wykorzystać obowiązujące podręczniki uczniowskie: *Wypisy wraz z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu*, *Naukę o języku*, *Zeszyt ćwiczeń*. Oprócz przedstawienia różnorodnych jednostek metodycznych poświęconych literaturze, ćwiczeniom w mówieniu i pisaniu, podane są również przykłady lekcji w kilku wariantach. Wiadomości uzupełnia bibliografia przedmiotu.

Stanisław F. KOLBUSZEWSKI: *Jana Karigera słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant polskich*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Filologia Bałtycka nr 1, Poznań 1977, s. 267, zł 61.

Jest to językoznawcze opracowanie znalezione przez Dainę Zemzarę osiemnastowiecznego *Słownika polsko-łotewskiego*, którego autorem był J. Kariger. Poprzez szczegółowe badania językowe rzucone na tło historii kultury obszaru języka łotewskiego, udało się ustalić czas i miejsce powstania zabytku. Autor konfrontuje odpowiednie cechy fonologiczne słownika z cechami dialektów dolnołotewskich i górnołotewskich i sprawdza, w jakim stopniu znajdują one odbicie w słowniku. Pracę uzupełnia dokumentacja fotograficzna i kartograficzna. Omawiana praca ma duże znaczenie naukowe dla filologii bałtyckiej, a także polskiej.

Andrzej KOPCZYŃSKI: *Polish and American English consonant phonemes. A contrastive Study*, PWN, Warszawa 1977, s. 126, zł 20.

Praca zawiera szczegółowy opis systemów spółgłoskowych języka polskiego i angielskiego (w wersji amerykańskiej) w ujęciu kontrastywnym. Stanowi ważny wkład w dziedzinę fonologii polskiej i angielskiej. Książka ta jest przydatna dla słuchaczy filologii angielskiej, wykładowców tego języka i dla fonetyków.

Małgorzata KORYTKOWSKA: *Bułgarskie czasowniki modalne*, PAN — Instytut Słowianoznawstwa, Prace Slawistyczne 2, ZNiO 1977, s. 108, zł 20.

Przedmiotem analizy przeprowadzonej w tej książce jest zbiór bułgarskich czasowników tranzytywnych. Zbiór ten został przebadany pod względem zdolności do wchodzenia w struktury zdaniowe nacechowane modalnie, przy czym zakres zjawisk modalnych został ograniczony do tych, które wiążą się z tzw. modalnością prawdziwościową (werbalną). Celem pracy było wytypowanie z badanej listy czasowników tranzytywnych jednostek, które zgodnie z przyjętymi kryteriami można uznać za trwale nacechowane modalnie. Przeprowadzono semantyczną i syntaktyczną charakterystykę tych czasowników.

Violetta KOESKA-TOSZEWA: *System temporalny gwar bułgarskich na tle języka literackiego*, PAN — Komitet Słowianoznawstwa, Monografie Slawistyczne 38, ZNiO 1977, s. 154, zł 25.

Praca poświęcona jest systemom temporalnym sześciu wybranych gwar bułgarskich, które autorka zestawia z systemem temporalnym języka literackiego. Temporalny system języka bułgarskiego rozpatrywany jest z punktu widzenia składni i semantyki. Autorka wprowadziła ściśle rozgraniczenie między funkcjami temporalnymi a formami werbalnymi, zarówno w gwarach, jak i w języku literackim. Omówiła funkcje form praesens, perfectum, aorystu, imperfectum, plusquamperfectum w gwarach bułgarskich. Zestawiła systemy temporalne wybranych gwar bułgarskich z systemem temporalnym języka literackiego (który okazał się najbogatszym pod względem ilości funkcji form werbalnych systemem temporalnym). Zwróciła uwagę na potrzebę badań dialektologicznych w rozwiązywaniu problemów związanych z językiem literackim.

Ferenc KOVÁCS: *Struktury i prawa językowe*, przełożyła z języka angielskiego M. Sysak-Borońska, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 384, zł 70.

Książka ta ma charakter ogólnojęzykoznawczy, dotyczy rozważań nad teorią języka. Zawiera analizę kolejnych etapów rozwoju językoznawstwa, różnych teorii językoznawczych i stara się wydobyć i wyeksponować elementy postępowe, pozytywne, które decydują o rozwoju teorii językoznawczych. Książka nie tylko zawiera i prezentuje poglądy autora na sprawy ogólnojęzykoznawcze, ale także zawiera sporo informacji dotyczącej lingwistyki węgierskiej, zarówno dawniejszej jak i współczesnej.

Krystyna KOWALIK: *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*, PAN — Instytut Języka Polskiego, Prace Instytutu Języka Polskiego 15, ZNiO 1977, s. 203, zł 40.

Celem opracowania jest opis struktury morfologicznej przymiotników współczesnej polszczyzny literackiej. Proponowana tu analiza morfologiczna przeprowadzona jest na płaszczyźnie morfemów i dotyczy struktury leksemów. Na opis składa się: 1) inwentarz morfemów i ich dystrybucyjno-funkcjonalna klasyfikacja (rdzeń i afiksy: prefiksy, sufiksy); 2) charakterystyka morfemów: a) walencja, b) budowa morfonologiczna, c) alterancje wywoływane przez poszczególne morfemy w podstawie, z którą się łączą; 3) podstawowe ciągi morfologiczne tworzące tematy przymiotnikowe w języku polskim. Zasady przedstawionej tu analizy morfologicznej stanowią główny problem części teoretycznej pracy. Część materiałowa poświęcona jest omówieniu struktur morfologicznych, jakie tworzą analizowane przymiotniki. Całość uzupełniają uwagi o budowie morfologicznej tematów przymiotnikowych we współczesnej polszczyźnie literackiej.

Ida KURCZ, Andrzej LEWICKI, Jadwiga SAMBOR, Jerzy WORONCZAK: *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Warszawa 1977, t. V, cz. 1. *Dramat artystyczny*, s. 320, cz. 2. *Dramat artystyczny*, s. 321-632, całość zł 50.

Jest to przedostatni tom słownika frekwencyjnego (tom VI będzie tomem syntetycznym). Tom obejmuje słownictwo tekstów dramatycznych z lat 1963-1967 (o łącznej długości 100 000 wyrazów). Służyć ono może do badań morfologicznych, leksykalnych a nawet fonologicznych, w danym wypadku w zakresie stylu dramatu artystycznego.

Jerzy KURYŁOWICZ: *Problèmes de linguistique indo-européenne*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 90, ZNiO 1977, s. 145, zł 90.

Jest to studium z zakresu komparatystryki indoeuropejskiej. Rozdział pierwszy poświęcony jest metodyce badań morfologicznych. Tzw. „analogię”, stosowaną w badaniach morfologicznych, zastąpił autor pojęciem *ufundowania*. Rozumie przez nie „stosunek form, który usprawiedliwia i wyjaśnia, dlaczego takie, a nie inne proporcje morfologiczne doprowadzają do powstania wzgl. odnowienia morfemów lub form wyrazów”. Czynnikiem ufundowania jest — jak stwierdza autor — wiele, ogólna jego teoria jest jeszcze do zrobienia, na razie starania iść powinny w kierunku katalogowania jego możliwych odmian. Rozdział drugi poświęcony jest strukturze systemu werbalnego. Autor wyróżnia trzy zasadnicze kategorie; w porządku hierarchicznym są to: 1) kategoria *uprzedniości*; 2) kategoria *czasu*; 3) kategoria *aspektu*. Rozdział trzeci przedstawia wybrane zagadnienia z zakresu kategorii *nomen* (m.in. *nomina deverbalia*, system przypadków). Rozdział czwarty, poświęcony (mor)fonologii omawia kilka zagadnień podstawowych z dziedziny gramatyki porównawczej.

Irena KWILECKA, Hanna POPOWSKA-TABORSKA: *Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w.*, PAN — Zakład Słowianoznawstwa, Prace Slawistyczne Slavica 1, ZNiO, 1977, s. 93, zł 22.

Książka prezentuje najnowsze wyniki badań nad Bartłomiejem z Bydgoszczy. Autorki przedstawiły życie i działalność tego leksykografa; charakterystykę jego słownika z 1532 roku; opis słownika z 1544 roku (należy wyjaśnić, że nie jest to samodzielny rękopis autora, lecz jego rękopiśmienne zapiski poczynione na łamach wydrukowanego w 1488 roku łacińsko-łacińskiego *Wokabularza* J. Reuchlina, przy czym zapiski te zawierają ok. 10 000 wyrazów polskich, tj. dwukrotnie więcej niż znany wcześniej rękopiśmienny *Wokabularz* Bartłomieja z 1532 roku); ocenę obu prac leksykograficznych Bartłomieja jako źródła do dziejów języka polskiego i dialektologii historycznej pierwszej połowy XVI wieku. Słownictwo polskie we wszystkich znanych dziś rękopisach Bartłomieja z Bydgoszczy jest przygotowywane do druku przez Instytut Słowianoznawstwa PAN.

Lingwistyka a filozofia. Współczesny spór o filozoficzne założenia teorii języka, PWN, Warszawa 1977, s. 522, zł 85.

Jest to obszerny wybór prac z dziedziny filozofii języka, których autorami są: N. Chomsky, J. Fodor, J. Katz, H. Hiż, G. Harman, N. Goodman, H. Putnam, R. Pazukhin, R. Martin i W. Quine. „Książka niniejsza prezentuje we fragmentach spór, jaki Chomski i jego najbliżsi uczniowie toczą o kwestie, których znaczenie wykracza poza lingwistykę. Jest to spór z filozofami.” (s. 7). Centralnym więc problemem sporu jest filozofia nowej lingwistyki. Całość pracy poprzedzona jest wstępem Barbary Stanosz, która także dokonała wyboru i opracowania zamieszczonych w książce prac.

Mamotrektys staropolskie, opracowali W. Żurowska-Górecka i V. Kyas, PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 108, zł 50.

Jest to pierwsza część krytycznego wydania średniowiecznych mamotrektów do pierwszych ksiąg *Biblii*. Zawiera ono *Mamotrekt* tzw. *lubiński* (prawdopodobnie z XIV lub XV w.), *Mamotrekt kaliski* (z XV w.) i *mamotrekt czeski*, będący wzorem dla wersji polskich. Praca ta została wydana na zlecenie komisji porozumiewawczej językoznawców polskich i czechosłowackich i nawiązuje do wcześniejszego wspólnego wydania *Biblii królowej Zofii*.

Witold MAŃCZAK: *Słowiańska fonetyka historyczna a frekwencja*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLXXVI, Prace Językoznawcze, Zeszyt 55, Kraków 1977, s. 338, zł 32.

Pracy przyświecały dwa cele: 1) sławistyczny — przedstawienie nieregularnego rozwoju fonetycznego paru tysięcy słowiańskich morfemów, wyrazów i grup wyrazowych spowodowanego frekwencją, 2) ogólnojęzykoznawczy — udowodnienie, że jednym z trzech podstawowych czynników ewolucji językowej jest (obok regularnego rozwoju fonetycznego i rozwoju analogicznego) nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją. Autor podaje przykłady redukcji różnego typu (syntaktycznej: *kolej żelazna* > *kolej*; morfologicznej: *automobil* > *auto*; graficznej: *Powszechna Kasa Oszczędności* > *PKO*) spowodowanej wzrostem częstości użycia odpowiednich wyrazów i grup wyrazowych. Stwierdza występowanie redukcji fonetycznych. Formuluje prawo: „morfemy, wyrazy i grupy wyrazowe, w których normalny stosunek między długością a frekwencją został zakłócony, nieraz ulegają nieregularnym redukcjom fonetycznym”. W rozdziale „Wyrazy i grupy wyrazowe o rozwoju nieregularnym” autor omawia rzeczowniki, zaimki, przymiotniki, liczebniki, czasowniki, przysłowki, przymyki, spójniki, wykrzykniki i partykuły, które uległy nieregularnemu rozwojowi fonetycznemu. O takim rozwoju danego wyrazu zdecydowała — według autora — wyłącznie jego wysoka frekwencja a nie syntaktyczny charakter wyrazu. W drugim rozdziale omawia autor nieregularne zmiany spowodowane frekwencją występujące w morfemach słowotwórczych i fleksyjnych.

Nico MARTENS, Elke MORCINIEC: *Mały słownik holendersko-polski i polsko-holenderski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 892, zł 125.

Słownik zawiera 20 000 wyrazów i wyrażeń; obejmuje słownictwo ogólne wspólnego języka holenderskiego i polskiego oraz podstawową terminologię specjalistyczną (np. z zakresu techniki, przyrodoznawstwa, medycyny, sportu, itp.), także nazwy geograficzne. Obydwie części poprzedzone są krótkimi zarysami gramatyki języków: holenderskiego i polskiego.

Jan MASŁOWSKI: *Polskie słownictwo lekarskie*, PAN, Oddział w Krakowie, Wyd. Nauka dla Wszystkich nr 272, ZNiO 1977, s. 30, zł 10.

Autor omawia następujące zagadnienia: bogactwo słownictwa lekarskiego (stwierdza m.in., że polskie słownictwo lekarskie przekroczyło w ostatnim piętnastoleciu liczbę stu tysięcy terminów); źródła i rozwój leksykalnego zasobu medycznego; główne tendencje słowotwórcze; żywotność wpływów obcojęzycznych; żargon medyczny. W rozdziale „Sytuacja leksykalna w medycynie” określa wymagania stawiane terminom medycznym.

Maria Teresa MICHALEWSKA: *Język polskich protokołów woźnickich XVII w.* część I, Zeszyty Naukowe UJ CCCXLV, Prace Językoznawcze, z. 51, PWN, Warszawa-Kraków 1977, s. 126, zł 30.

Praca zawiera dokładną charakterystykę (w zakresie ortografii, fonetyki i fleksji) dwóch zabytków rękopiśmiennych pochodzących z Woźnik. Pierwszy zabytek

to tak zwany drugi tom *Protokolarza woźnickiego* z lat 1598-1686; drugim zabytkiem jest *Księga cechu szewskiego* z lat 1632-1740. Język protokołów woźnickich przedstawia autorka na tle języka ogólnopolskiego, określa wpływy czeskie, ustala zakres prowincjonalizmów i dialektyzmów analizowanej prozy kancelaryjnej XVII stulecia.

Halina MIERZEJEWSKA: *Afatyczna dezintegracja fonetycznej postaci wyrazów*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Prace Języka Polskiego 12, ZNiO 1977, s. 230, zł 46.

Rozprawa składa się z trzech części. W pierwszej zatytułowanej *Informacje o przedmiocie i metodzie badań* autorka m.in. określa związek niniejszej publikacji z wydaną przez nią w 1971 r. książką *Zaburzenia polskiego systemu fonetycznego w niektórych wypadkach afazji*. W części drugiej: *Przebieg badania wykazującego afatyczne zakłócenia w funkcjonowaniu dźwięków języka polskiego jako niezbędnych składników wyrazów* autorka charakteryzuje następujące badania: eksperymentalne wywoływanie nazw przedmiotów i czynności, sprawdzanie czytania, wywoływanie dłuższych wypowiedzi i przykłady tworzenia struktur słowotwórczych przez osoby z afatycznymi zaburzeniami dźwięków mowy. W części trzeciej *Wyniki badań* autorka przedstawiła wnioski dotyczące afatycznej dezintegracji postaci fonetycznej wyrazów w badanych typach zachowania werbalnego, uwagi o teoretycznym znaczeniu przeprowadzonych badań oraz wybrane problemy terminologiczne.

Jadwiga MONKO-CHOTKOWSKA: *Budowa słowotwórcza rzeczowników w Liber chamorum Waleriana Nekandy Trepki*, PAN, Instytut Języka Polskiego. Prace Instytutu Języka Polskiego 21, ZNiO, 1977, s. 234, zł 52.

Praca zawiera synchroniczny opis rzeczowników — występujących w dziele wymienionym w tytule — według następującego schematu: 1) rzeczowniki odczasownikowe i przyczasownikowe (obejmują formacje agentywne — nazwy wykonawców czynności i formacje nieagentywne — nazwy przedmiotowe i nazwy czynności i stanów); 2) rzeczowniki odrzeczownikowe i przyrzeczownikowe (obejmują formacje o charakterze agentywnym i formacje nieagentywne) oraz nazwy przedmiotowe; 3) rzeczowniki odprzymiotnikowe, które obejmują formacje nieagentywne: nazwy właściwości i formacje o charakterze agentywnym: nazwy przymiotnikowe substantywizowane; 4) rzeczowniki od wyrażań syntaktycznych i 5) rzeczowniki odliczebnikowe. Celem pracy jest — jak stwierdza autorka — omówienie wielofunkcyjności sufiksów na tle pełnego inwentarza rzeczownikowych formantów słowotwórczych, funkcje poszczególnych formantów, ich mnogość. Zadaniem pracy jest także ukazanie osobliwości i indywidualizmów językowych autora *Liber chamorum* w zakresie słowotwórstwa.

Maria NAGAJOWA: *Cwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasach V-VIII szkoły podstawowej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977, s. 155, zł 35.

Książka ta przeznaczona jest przede wszystkim dla młodych nauczycieli języka polskiego w wyższych klasach szkoły podstawowej, a celem jej jest ułatwienie właściwej i pełnej realizacji ważnego działu programu nauczania języka polskiego, jakim są ćwiczenia w mówieniu i pisaniu. Pierwszy rozdział pracy przedstawia poglądy na temat ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat. Dalsze rozdziały są metodyczną propozycją realizacji tego działu nauczania języka polskiego. Dokładnie zostały omówione trzy zasadnicze działy ćwiczeń w mówieniu i pisaniu: 1) ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne; 2) kompozycja i styl wypowiedzi; 3) formy wypowiedzi. Zawarte zostały rozważania teoretyczne, wskazówki metodyczne i przykłady lekcji. Autorka uwzględniła następujące wypowiedzi: opowiadanie, opis, sprawozdanie, streszczenie, charakterystyka, rozprawka.

Konkordia NIKOŁAJEWA: *Podręcznik do zajęć z ortografii i interpunkcji języka rosyjskiego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1977, s. 180, zł 11.

Podręcznik ten przeznaczony jest dla studentów filologii rosyjskiej. Może być wykorzystywany zarówno w nauce zespołowej, jak i w pracy indywidualnej. Zawiera zbiór reguł gramatycznych i ćwiczeń dotyczących najtrudniejszych problemów z zakresu nauczania ortografii i interpunkcji języka rosyjskiego.

Barbara OCZKOWA: *Nomina instrumenti we współczesnym języku serbsko-chorwackim*, PAN, Komitet Słowianoznawstwa, Monografie Slawistyczne 39, ZNiO 1977, s. 143, zł 25.

Praca zawiera synchroniczny opis wszystkich żywotnych w języku serbsko-chorwackim typów słowotwórczych, które tworzą kategorię *nomina instrumenti*. Autorka analizuje około 760 derywatów tworzonych formantami *-āč*, *-ača*, *-ak*, *-(ā:i)ljka*, *-(a:i)lo*, *-anj*, *-ica (lica, -nica)*, *-ivo*. Przy analizie słowotwórczej uwzględnione zostały następujące elementy: 1) wyodrębnienie kategoryjnego charakteru podstawy słowotwórczej, 2) uwzględnienie, w jakim stopniu pierwotność, czy też pochodność podstawy derywacyjnej rzutuje na całość funkcyjną derywatu, 3) charakterystyka formantu słowotwórczego, jego budowa, dystrybucja oraz funkcja. Autorka przeprowadziła również analizę formalno-znaczeniową rzeczowników z danym formantem nie oznaczających jednakże nazw narzędzi. Podstawą w zbieraniu materiału był odwrócony słownik serbsko-chorwackiego języka literackiego J. Matešicia, a ponadto korzystała autorka ze słowników języka serbsko-chorwackiego i słowników dwujęzycznych.

Onomastica. Pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu, Rocznik XXII, PAN, Komitet Językoznawstwa, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 332, zł 50.

Kolejny tom zawiera następujące artykuły: M. Karaś: *Ze studiów nad polskimi złożonymi nazwami miejscowymi*; A. Wolff: *Mazowieckie nazwy terenowe*, cz. II; I. Sipos: *Adaptácia slovanských miestnych názvov v maďarčine*; A. Constantinescu: *Sur quelques survivances romanes dans la toponymie roumaine*; M. Malec: *Staropolskie bezsufiksálne nazwy osobowe z prepozycjami i negacją*, cz. I; M. Karpluk: *Argumenty onomastyczne w dyskusji nad liturgią słowiańską w Polsce*; S. Kania: *Polskie pseudonimy konspiracyjno-partyzanckie 1939-1945*; S. Warchoń, L. Zawitkowska: *Antroponimia wsi Motycz w Lubelskiem* cz. II; M. Majtán: *Z najstarších slovenských osobných mien*; M. Simundić: *Stvarni oblici i značenje nekoliko starohrvatskih osobnih imena*; W. Pianka: *Nazwiska macedońskie kotliny Azot*, cz. I; S. Królikowska-Tomaszewska: *Przezviska więzienne*; I. Starnowska: *Nazewnictwo w wybranych utworach A. Dygasińskiego*.

Ponadto tom zawiera 18 recenzji prac onomastycznych oraz sprawozdania z różnych konferencji.

Oskar PERLIN: *Język hiszpański. Podręcznik*, PWN, Warszawa 1977, s. 600, zł 56.

Podstawą niniejszego podręcznika jest książka *Język hiszpański*, wydana w latach 1966-1967, w trzech częściach. Obecna edycja jest znacznie poszerzona i niektóre części zmodyfikowane. Podręcznik zawiera 88 lekcji. Każda z nich wnosi nowy materiał gramatyczny (zgodnie z zasadą stopniowania trudności), nowy tekst zawierający odpowiednie słownictwo i ćwiczenia mające na celu opanowanie i zautomatyzowanie pewnych umiejętności. Część końcową stanowi *Słownik hiszpańsko-polski i polsko-hiszpański*. Z podręcznika korzystać mogą studenci, a także i ci, którzy samodzielnie pragną poznać język hiszpański.

Jerzy POSPIECH: *Tradycje folklorystyczne na Śląsku w XIX i XX wieku (do roku 1939)*, Prace Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział II Języka i Literatury, PWN, Warszawa-Wrocław 1977, s. 246, zł 50.

Opracowanie przedstawia historię zbierania folkloru na Śląsku, dorobek folklorystów śląskich i innych, wydobywa cenniejsze materiały opublikowane w prasie i kalendarzach zarówno lokalnych, jak i ogólnopolskich, charakteryzuje elementy ludowe w twórczości śląskich pisarzy i w dziełach pisarzy spoza Śląska, ukazuje indywidualne i zbiorowe akcje zbierackie, działalność ludoznawczą towarzystw i stowarzyszeń oraz próby zinstytucjonalizowania folklorystyki na Śląsku. Dopełnieniem tych informacji są uwagi na temat dorobku nauki niemieckiej o śląskim folklorze. W książce znalazły się informacje o śląskich zainteresowaniach językoznawców: L. Malinowskiego, J. Karłowicza, R. Zawilińskiego, A. A. Kryńskiego, A. Kaliny, K. Nitscha, F. Steuera, Z. Stiebera, P. Gołąba, S. Bąka.

Prace Językoznawcze, Zeszyt 52, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLI, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1977, s. 150, zł 28.

Kolejny tom zawiera następujące artykuły: Z. Kurzowa: *Struktury językowe z pierwszym członem nowo-*; S. Widlak: *Rapports quantitatifs dans l'homonymie en italien*; B. Dunaj: *Zapożyczenia czeskie w polszczyźnie XII i XIII wieku*; T. Z. Orłoś: *Związki między polską i czeską terminologią chemiczną*; M. Brzezina: *O wariantach Sarmatyzmu Zabłockiego*; J. Reczek: *Studia nad językiem staroperskim w ostatnim trzydziestoleciu*; J. Rokoszowa: *Struktura predykatywno-argumentowa a dystynktywne cechy semantyczne (na materiale strony biernej w języku polskim)*; M. Brzezina: *Porównanie języka Elżbiety Sieniawskiej i jej córki Zofii (na podstawie listów)*; D. Kopertowska: *Nazwy miejscowe utworzone od nazw miejscowości (na podstawie materiału z pogranicza śląsko-małopolskiego)*; B. Ligara: *O nazwisku Koneczny, Koneczna*; A. Zaręba: *Językoznawstwo slawistyczne w Szwecji*.

Prace Językoznawcze, Zeszyt 56, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLXXVIII, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, PWN, Warszawa-Kraków 1977, s. 134, zł 25.

Tom ten zawiera następujące artykuły: B. Zinkiewicz-Tomankowa: *Wybrane zagadnienia z zakresu słowotwórstwa przymiotników rosyjskich w ujęciu synchronicznym*; A. Żulińska: *O języku narratora w opowiadaniu Leskowa, Mańkut*; B. Sendero: *O wtórnym zróżnicowaniu rosyjskich czasowników dwuaspektowych z sufiksami -izovat', -irovyt', -izirovat', -ficirovat'*; M. Jahn: *Teoretyczne podstawy testu gramatycznego z języka rosyjskiego na pisemny egzamin wstępny na rusycystykę*; B. Dunaj: *Rozwój grupy spółgłoskowej čř w języku polskim*; W. Śliwiński: *O pewnym słowotwórczym typie w terminologii technicznej*; R. Sujecka: *Formant -ica// -nica w funkcji feminatywnej w języku rosyjskim, serbsko-chorwackim i polskim*; W. Szydkowa: *O nazwie miejscowej „Wolbrom”*; H. Kurek: *Liczebniki w polskiej antroponimii*; A. Mecsery: *Ambiguity of locational adverbials with the verb of movement*; A. Ropa: *Miejsce fonetyki w badaniach językoznawczych*.

Lucylla PSZCZOŁOWSKA: *Instrumentacja dźwiękowa*, PAN, Instytut Badań Literackich. Poetyka. Zarys Encyklopedyczny, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 110, zł 24.

Przedmiotem badań autorki tej książki jest instrumentacja dźwiękowa tekstów poetyckich, czyli powtarzalność w tekście pewnych elementów dźwiękowych. Mogą nimi być: rym, rytm, akcent, pewne fakty leksykalne, np. neologizmy, dialektyzmy, barbaryzmy, wyrazy onomatopieczne, czynniki prozodyjne itp. Autorka zajmuje się badaniem instrumentacji regularnej i nieregularnej, bada funkcje instrumentacji dźwiękowej. Praca ta jest ważną pozycją nie tylko dla badań wersyfikacyjnych, ale i dla językoznawczych, zwłaszcza w zakresie badania języka osobniczego.

Janusz RIEGER: *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Onomastyczne 26, ZNiO 1977, s. 40+30 map, zł 16.

Przedmiotem badań są imiona i przezwiska polskie i ruskie wyekscerpowane z *Akt grodzkich i ziemskich* oraz *Ksiąg sądowych wiejskich* z wieku XV i pierwszej ćwierci XVI z terenów zachodniej części dawnego województwa ruskiego. Autor postawił sobie za cel wykrycie i pokazanie stosunków językowych polsko-ukraińskich. Posłużył się metodą kartograficzną. Na 30 mapach ukazał wzajemne powiązania i oddziaływania pomiędzy imiennictwem cerkiewno-ruskim i łacińsko-polskim, pomiędzy językiem ukraińskim i językiem polskim. Praca jest bardzo ważna dla historii stosunków językowych polsko-ukraińskich.

Rocznik Slawistyczny, PAN, Komitet Językoznawstwa i Słowianoznawstwa, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, t. XXXVIII, cz. I Artykuły, s. 138, cz. II Przegląd bibliograficzny za rok 1973, s. 139-474, całość zł 80.

Tom XXXVIII zawiera następujące artykuły: Z. Stieber: *Uwagi o zjawiskach wokalizmu w gramotach ksiąg rosyjskich z XIV-XVI w.*; Z. Gołąb: *Stratyfikacja słownictwa prasłowiańskiego a zagadnienie etnogenezy Słowian*; F. V. Mareš: *Die Metalle bei den alten Slaven im Lichte des Wortschatzes*; S. Rospond: *Pochodzenie nazwy Rusь*; R. Rusinov: *Ezikът na „Bъlgarski bukvar” (1844) ot Georgi Busilin*; S. Burov: *Към въпроса за stepenuvaneto na imena i glagoli v бългarskija ezik*; H. Orzechowska: *Strefowa innowacja składniowa: nawiązujące użycie klityk werbalnych i zaimkowych w języku słoweńskim i słowackim*; E. P. Hamp: *Ad Słownik etymologiczny języka polskiego IV 5*; Z. Leszczyński: *Warunki trwałości str zdr ≤ sr zr*; W. Boryś: *Czakawskie brńuse*; W. Budziszewska: *Z gwarowej leksyki bułgarskiej (zasięgi i etymologie)*. Ponadto kilka recenzji prac slawistycznych. Cz. II zawiera bibliografię prac językoznawczych różnych języków słowiańskich za rok 1973.

Rozprawy Komisji Językowej T. XXIII, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1977, s. 292, zł 64.

Tom niniejszy zawiera następujące artykuły: M. Cybulski: *Mazurzenie i dyspalatalizacja w świetle materiałów z szesnastowiecznych i siedemnastowiecznych rękopisów sandomierskich*; K. Dejna: *Przynależność językowa gwar zachodniocieszyńskich*; S. Gala: *O metodzie analizy słowotwórczej antroponimów*; S. Gogolewski: *Dativus i konstrukcje synonimiczne w systemach gramatycznych gwar macedońskich i języka literackiego*; M. Kamińska: *O metodzie badań nad językiem mieszkańców wielkich miast*; A. Krupska-Perek: *Gwarowa końcówka -ik w gen. pl. rzeczowników*; J. Matuszewski: *Materiały do nazewnictwa osad lokowanych na prawie niemieckim (uzupełnienie 2.)*; W. Śmiech: *Intensiva z prefiksem na- w języku polskim*; K. Waszkiewicz: *Słownictwo gwarowe z zakresu przyrody żywej i rolnictwa we wsi Lipniki koło Pajęczna*; K. Dejna: *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego (K)*.

Jerzy RUBACH: *Changes of Consonants in English and Polish. A Generative Account*, PAN Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 87, ZNiO 1977, s. 180, zł 48.

Przedmiotem monografii jest opis zmian spółgłoskowych we współczesnej brytyjskiej angielszczyźnie i polszczyźnie. Jest to praca z dziedziny fonostylistyki, autora bowiem interesuje zróżnicowanie struktury fonologicznej w zależności od stylu i tempa mowy. W ujęciu teoretycznym praca wykonana jest w modelu dynamicznie rozwijającej się fonologii generatywnej. Obok samego opisu obu omawia-

nych języków celem pracy jest też zbadanie stopnia przydatności fonostylistyki do rozwiązywania problemów ogólnej teorii fonologii.

Ewa RZETELSKA-FELESZKO, Jerzy DUMA: *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Onomastyczne 25, ZNiO 1977, s. 256, zł 55.

Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą stanowią czwarty kolejny tom prac poświęconych nazwom wodnym, przygotowanych w Instytucie Słowianoznawstwa PAN. Tom pierwszy to *Hydronimia Wisły* pod red. P. Zwolińskiego, drugi J. Riegera; *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, trzeci J. Riegera i E. Wolnicz-Pawłowskiej; *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*. Prezentowane tu opracowanie zawiera analizę ok. 1800 nazw rzek, strug, kanałów występujących na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim. Zawiera alfabetyczny słownik nazw, analizę etymologiczną, semantyczną i słowotwórczą. Do przedstawienia pełnego obrazu nazewnictwa rzeczno-badano-terenu autorzy wykorzystali następujące czynniki: wzajemne stosunki między produktywnością nazw w poszczególnych bazach semantycznych, proporcje między nazwami jednoczłonowymi i dwuczłonowymi, proporcje między nazwami przymiotnikowymi i rzeczownikowymi, łączliwość poszczególnych form słowotwórczych z konkretnymi bazami semantycznymi, produktywność formantów i ich zmienność w czasie. Praca zawiera wykaz nazw w układzie hydrograficznym, wykaz odcinków, indeks a tergo, indeks alfabetyczny oraz mapę sieci rzecznych na Pomorzu.

Władysław SĘDZIK: *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Rośliny uprawne, użytki rolne*, PAN, Instytut Słowianoznawstwa, Prace Sławistyczne 3, ZNiO 1977, s. 123, zł 22.

Celem pracy było zrekonstruowanie domniemanego, naukowo uzasadnionego zasobu prasłowiańskich terminów określających rośliny uprawne (zboża, np. *żyto, owies, proso, jęczmień, pszenica*; inne rośliny uprawne o przeznaczeniu konsumpcyjnym i gospodarczym, np. *bób, groch, rzepa, len, konopie*), części roślin (np. *badyl, nać, kłos, źdźbło, strąk, słoma*) i wreszcie ziemię jako teren uprawy (np. *pole, łądzina, nowina, niwa, ściern, grzęda, lecha*). Autor rekonstruuje na podstawie realnie zaświadczonych kontynuantów słowiańskiej praformy wyrazy w postaci późnosłowiańskiej. O prasłowiańskiej przynależności danej jednostki leksykalnej decydowały dwa czynniki — budowa morfologiczna wyrazu i jego znaczenie. Za prasłowiańskie uznaje autor te terminy, które mają dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki bałtyckie i indoeuropejskie oraz derywaty prasłowiańskie, które cechuje archaiczna budowa. Liczną grupę stanowiły te derywaty, o których prasłowiańskości decydowało kryterium znaczeniowe — terminologiczne nacechowanie zrekonstruowanej praformy. Autor omawia warstwy chronologiczne słownictwa z zakresu uprawy ziemi. Stwierdza m.in., że „Prasłowianie mieli własną terminologię rolniczą ukształtowaną tak wysoce, że w głównym swym zrębie przetrwała do czasów współczesnych, stanowiąc dziedzictwo prasłowiańskie z tego zakresu w poszczególnych językach słowiańskich”.

Ewa i Michał SHARWOOD-SMITH: *O pisowni w języku obcym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1977, s. 111, zł 15.

W książce tej przedstawiają autorzy zagadnienia pisowni w językach obcych, poczynając od poziomu elementarnego. Wyrobieniu tej umiejętności służą różnorodne ćwiczenia, które stanowią o dużej praktyczności tej pracy. Praca ta może być wykorzystana przez lektorów uczących języków obcych, a także i w samodzielnej pracy w opanowaniu języka obcego.

Honorata SKOCZYLAS-STAWSKA: *Fonetyka w gwarach dawnej ziemi wieluńskiej*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filozoficzno-Filozoficzny, Prace Komisji Językoznawczej, t. X, PWN, Warszawa-Poznań 1977, s. 221, zł 52.

Opracowanie to ukazuje wewnętrzne zróżnicowanie fonetyczne gwar ziemi wieluńskiej i powiązania z dialektami sąsiednich regionów. Autorka zbadała gwarę 38 wsi leżących w ziemi wieluńskiej i 20 wsi spoza tego terenu. Fonetykę badanego obszaru przedstawiła w następującym układzie: wokalizm, konsonantyzm, grupy spółgłoskowe, akcent. Opracowała system fonologiczny badanych gwar. Określiła stosunek gwar dawnej ziemi wieluńskiej do dialektów sąsiednich uwzględniając cechy małopolskie, śląskie, wielkopolskie, małopolsko-śląskie, małopolsko-wielkopolskie, śląsko-wielkopolskie, małopolsko-śląsko-wielkopolskie i cechy centralnopolskie. Stwierdziła, że gwary dawnej ziemi wieluńskiej nie mają własnych cech systemowych, a jedynie szereg drugorzędnych właściwości zleksykalizowanych takich jak *agv'ynt* «adwent», *tšymka* «czeremcha», *gžiba* «grzywa». Wybrane zjawiska fonetyczne zostały przedstawione na 133 mapkach.

Stanisław SKORUPKA: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, t. I A-P, s. 788, t. II R-Ż, s. 906, całość zł 600.

Jest to III wydanie (wyd. I w r. 1967-68, II w 1974) słownika frazeologicznego dotychczas najpełniejszego i najlepiej opracowanego w języku polskim. Słownik ten rejestruje wszystkie stałe i łączliwe związki frazeologiczne oraz dużo związków luźnych, najczęściej będących ilustracją zjawisk składniowych lub semantycznych. Słownik ten powinien się znaleźć w każdej bibliotece.

Franciszek SŁAWSKI: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. V, z. 3 (23), Nakładem TMJP, Kraków 1977, s. 169-248, zł 15.

Kolejny zeszyt słownika etymologicznego zawiera objaśnienia etymologiczne haseł na literę „Ł” (*Łomac* — *Łoznik*). Zeszyt — podobnie jak poprzednie — opracowany bardzo starannie i wnikliwie.

Słownik gwar polskich, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem Mieczysława Karasia. *Źródła*, PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 152, zł 42.

Jest to część wstępna *Słownika gwar polskich* obejmująca źródła gwarowe drukowane i rękopiśmienne, które stały się podstawą mającego się ukazać słownika. Wykaz źródeł jest zarazem bibliografią dialektologiczną obejmującą pozycje od drugiej połowy XIX wieku (od początków dialektologii polskiej) do roku 1975.

Słownik Języka Adama Mickiewicza, t. IX, *T-Wie*, pod red. K. Górskiego i S. Hrabca, PAN, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 728, zł 320.

Słownik oparty jest na materiale wyrazowym wszystkich utworów poety. Każde hasło jest ilustrowane wszystkimi przykładami jego użycia. Wydanie tego słownika stanie się podstawą opracowania języka i stylu poety, a także języka epoki.

Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji. Redaktor naukowy prof. dr Mieczysław Szymczak, PWN, Warszawa 1977, s. 892, zł 150.

Jest to dodruk do pierwszego wydania z roku 1975. Słownik zawiera ponad 100 tys. haseł. W części wstępnej (s. 1-190) zostały omówione zasady pisowni i interpunkcji, są one ilustrowane licznymi przykładami. Część słownikowa zawiera także nazwy własne polskie i obce oraz skróty i skrótowce. W szerszym zakresie *Słownik* uwzględnia podawanie form odmiany zwłaszcza tych wyrazów, które budzą wątpliwości. Słownik ten powinien się znaleźć nie tylko w każdej szkolnej i publicznej bibliotece, ale także w każdym zakładzie pracy i w każdej rodzinie polskiej.

Słownik poprawnej polszczyzny PWN, redaktor naczelny W. Doroszewski, zastępca redaktora H. Kurkowska, PWN, Warszawa 1977, s. 1056, zł 180.

Jest to dodruk do pierwszego wydania z r. 1973. *Słownika* zawiera 27 tys. haseł. Informacje poprawnościowe dotyczą pisowni, wymowy, odmiany, budowy, słotwórczej, związków frazeologicznych, znaczeń i składni opracowanych wyrazów. Pod poszczególnymi hasłami podane są przykłady poprawnego użycia wyrazów oraz ostrzeżenia przed formami błędnymi. *Słownik* zawiera też hasła problemowe, np. *akcent*, *archaizmy*, *nazwiska polskie*, *nazwiska obce niesłowiańskie*, *nazwiska obce słowiańskie*, *tytuły zawodowe kobiet*, *zapożyczenia*. Omawia skróty konwencjonalne, skróty nazw instytucji i organizacji, nazwy geograficzne polskie i obce.

Słownik staropolski, pod red. Stanisława Urbańczyka, t. VIII, z. 1 (48), PAN, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 80, zł 35.

Kolejny zeszyt t. VIII zawiera hasła na literę „R” (*rozpróchnieć-rzec*) słownictwa staropolskiego zaświadczonego w najstarszych źródłach, od początku piśmiennictwa polskiego do roku 1500.

Słownik staropolskich nazw osobowych, pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego, t. V, z. 1 (*Sabaszczevska-Starszy*), PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 192, zł 58.

Jest to pierwszy zeszyt tomu V, zawierający staropolskie imiona, przezwiska, zawołania, nazwy herbowe itp. zaświadczone w zabytkach i dokumentach od początku piśmiennictwa polskiego do roku 1500.

Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, opracowany w Instytucie Słowianoznawstwa PAN pod red. G. Labudy i Z. Stiebera, PAN, Komitet Słowianoznawstwa, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, t. VI, cz. 1, s. 286, zł 130.

Jest to kolejny tom monumentalnego słownika encyklopedycznego dawnej kultury Słowian. Zawiera on hasła dotyczące językoznawstwa słowiańskiego, antropologii, etnologii, etnografii, historii, nazewnictwa miejscowego i osobowego najdawniejszej epoki prasłowiańszczyzny po wiek XII. Hasła obejmują litery T-U.

Słownik wymowy polskiej, redakcja naukowa M. Karaś i M. Madejowa, PWN, Warszawa-Kraków 1977, s. 564, zł 200.

Słownik ten jest w językoznawczej literaturze pierwszą próbą przedstawienia wymowy polskiej zgodnie z kryteriami wymawiania wynikającymi z historii języka i jego norm. Sporządzenie takiego słownika było rzeczą konieczną, tym bardziej, że w polszczyźnie mówionej dokonują się ciągle zmiany odnoszące się do wymowy. W słowniku zastosowano pisownię fonetyczną międzynarodową, dzięki czemu mogą z niego korzystać nie tylko użytkownicy polscy, jak nauczyciele, pracownicy radia i telewizji, studenci ale i cudzoziemcy uczący się języka polskiego. Wstęp (w języku polskim, angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim) informuje szczegółowo o założeniach i układzie słownika. Do słownika dołączono płytę z nagraniami niektórych haseł.

Słownik wyrazów obcych PWN, redaktor naukowy J. Tokarski, PWN, Warszawa 1977, s. VIII+828, zł 180.

Jest to dodruk do wydania pierwszego. *Słownik* zawiera około 27 tys. wyrazów obcych. Uwzględnia nowsze słownictwo specjalistyczne z różnych dziedzin oraz słownictwo dawne, ważne ze względów kulturowych. Zawiera także informacje etymologiczne wyjaśniające pochodzenie danego wyrazu obcego. W wypadkach wątpliwych podawana jest wymowa wyrazów. Dołączono także do słownika pewną liczbę wyrazów i zwrotów obcojęzycznych.

Teresa SMÓŁKOWA, Danuta TEKIEL: *Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Prace Instytutu Języka Polskiego 24, ZNiO 1977, s. 137, zł 34.

Jest to drugi kolejny tom poświęcony współczesnemu słownictwu języka polskiego. Tom pierwszy opracowany przez Teresę Smółkową a zawierający badania rzeczowników ukazał się w tej samej serii wydawniczej w 1976 roku. Układ obu prac jest podobny — w pierwszej części przedstawiona jest charakterystyka badanego zasobu leksykalnego, w części drugiej indeks haseł wyekscerpowanych ze wszystkich tomów *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego, które na podstawie dokumentacji słownikowej uznać można za powstałe po II wojnie światowej. W prezentowanej tu pracy Danuta Tekiel charakteryzuje (pod względem budowy, znaczenia, łączliwości leksykalnej, częstości występowania, zakresu użycia) około 3000 przymiotników, a Teresa Smółkowa przeprowadza analizę formalną i znaczeniową około 500 przysłówków. Autorki podkreślają fakt, że przedmiotem ich badań są nowe wyrazy zarejestrowane przez *Słownik języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego, a nie wszelkie powojenne neologizmy przymiotnikowe i przysłówkowe.

Zenon SOBIERAJSKI: *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji IV*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny, Prace Komisji Językoznawczej, t. IX, z. 3, PWN, Warszawa-Poznań 1977, s. 132, zł 35.

Kolejny zeszyt atlasu gwar spiskich obejmuje 100 map dotyczących zagadnień morfologii (koniugacji, deklinacji, słowotwórstwa 58 map), fonetyki (36 map) i słownictwa (6 map) oraz bogate komentarze do map, s. 5-72. W osobnych rozdziałach omówiono zagadnienia związków językowych Spiszu z Podhalem i ziemią sądecką oraz wpływy innych języków na gwary spiskie. Mapy wykonane są techniką punkto-wo-izoglosowo-płaszczyznową.

Socjolingwistyka. 1 Polityka językowa pod red. Władysława Lubasia, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 166, Uniwersytet Śląski, Katowice 1977, s. 150, zł 22,50.

W lutym 1976 odbyła się w Uniwersytecie Śląskim ogólnopolska konferencja naukowa poświęcona socjolingwistyce. Rezultatem jej są referaty opublikowane w niniejszym tomie. Oto one: A. Furdal: *Językoznawstwo a zagadnienia egzystencji języka*; H. Kurkowska: *Polityka językowa a różnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny*; I. Bajerowa: *Aktualne problemy polityki językowej*; T. Skubalanka: *O „papierowych” regułach gramatycznych*; A. Ibis-Wróblewski: *Byk a sprawa polska*; W. Cienkowski: *Sprawność językowa, błąd językowy, usterki i zakłócenia*; F. Nieckula: *Od gramatyki normatywnej do glottopolityki*; W. Pisarek: *Poczucie językowe, znajomość języka i praktyka językowa*; E. Szymańska: *Czy język potrzebuje zorganizowanej troski i ochrony?*; J. Bralczyk: *Język polityki i polityka językowa*; M. Zarębina: *Rola szkoły w rozwoju języka (słownika) młodzieży*; B. Roślowski: *Kierunki polityki zmierzające do poprawy sytuacji językowej dziecka wiejskiego wstępującego do szkoły*; J. Federowicz: *Język urzędniczy motorem (?) niedorozwoju (fragmenty)*; J. R. Bujański: *Kultura żywego słowa a edukacja narodowa*; B. Kreja: *Fleksja polska nazw miejscowych w aspekcie nadawcy i odbiorcy*; J. Baranowska: *Trudny awans Barbórki do współczesnej polszczyzny literackiej*. Całość poprzedza wstęp W. Lubasia.

Studia gramatyczne I, PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 214, zł 48.

Tom niniejszy zawiera prace dotyczące opracowania nowej gramatyki opisowej języka polskiego. Przynoszą one — czytamy we wstępie — „albo propozycje wzbo-

gacenia opisu gramatycznego polszczyzny o problemy, dla których dotąd nie było miejsca w tym opisie, albo też propozycje nowych rozwiązań problemów od dawna temu opisowi znanych". Oto prace: F. Antinucci, L. Gebert: *Semantyka aspektu czasownikowego*; M. Grochowski: *O pojęciu celu. (Rozważania semantyczne)*; S. Karolak: *Z problematyki opisu wyrażen predykatywno-argumentowych*; R. Laszkowski: *Morfologia w gramatyce transformacyjno-generatywnej. (W poszukiwaniu modelu opisu)*; A. M. Lewicki: *Zwroty frazeologiczne, czyli predykaty w formie składników nieciągłych*; Z. Saloni: *Kategorie gramatyczne liczebników we współczesnym języku polskim*; Z. Topolińska: *Mechanizmy nominalizacji w języku polskim*.

Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich. II Leksyka i słowotwórstwo pod red. J. Siatkowskiego, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 88, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 154, zł 35.

II tom *Studiów językoznawczych* (I ukazał się w r. 1976) zawiera fragmenty i streszczenia następujących prac doktorskich: A. Bańkowski: *Opozycja semantyczna partykuł jeszcze i już* (s. 7-46); K. Michalewski: *Polski sufiks -ak na tle słowiańskim* (s. 47-90); B. Ostromecka-Frączak: *Rozwój funkcji czasownikowych prefiksów wy- i iz- w języku rosyjskim w porównaniu z wy- w języku polskim* (s. 91-128); E. Wójcikowska: *Leksykalne sposoby oznaczania stosunku wyłączania i włączania w języku polskim*. W tytule jest oczywisty błąd. W oryginale brzmi on: *Leksyka i słownictwo*.

Studia Polonistyczne IV, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1977, s. 224, zł 63.

Kolejny tom *Studiów Polonistycznych* zawiera wstęp J. Maciejewskiego omawiający działalność polonistyki poznańskiej w ostatnim trzydziestoleciu oraz rozprawy historyczno-literackie i językoznawcze. Tu podaję tylko językoznawcze: T. Lewaszkiewicz: *Z dziejów idei wspólnego języka słowiańskiego*; S. Mikołajczak: *Wypowiedzenia pojedyncze w twórczości prozatorskiej Bolesława Prusa*; I. Sarnowska: *Semantyczne funkcje nazw własnych występujących w literaturze okresu realizmu i naturalizmu*; S. Bąba: *Stałe związki wyrazowe z antonimicznymi komponentami we współczesnej polszczyźnie*: Tom zamykają dwa artykuły o charakterze informacyjnym: J. Maciejewski: *Polonistyka na Uniwersytecie w Poznaniu 1945-1975*; i J. T. Pokrzywniak: *Absolwenci poznańskiej polonistyki uniwersyteckiej w latach 1945-1974*.

Studia polsko-bułgarskie, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLIII, Prace Językoznawcze, z. 53, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1977, s. 122, zł 20.

Tom ten zawiera referaty i komunikaty wygłoszone na krakowskiej konferencji polsko-bułgarskiej w dn. 6 czerwca 1974 r. przez językoznawców polskich i bułgarskich. Oto tytuły tych referatów: M. Karaś: *Pytania onomastyczne*; A. Zaręba: *Z geografii wyrazów bułgarskich (na tle ogólnosłowiańskim)*; J. Rusek: *Z nawiązań leksykalnych ukraińsko-południowosłowiańskich*; F. Sławski: *Z dziejów bułgarystyki polskiej*; W. Gałązka: *Przekłady z literatury bułgarskiej w XXX PRL*; A. Naumow: *Kilka uwag o metodologii badań starej literatury bułgarskiej*; N. P. Kovačev: *Njakoji nabljudenija vŕrchy ličnite imena na -ot i -ut v bułgarski ezik v sravnenie o tezi v polski*; J. Eleński: *Za dispalatalizacionnija proces na ustanenite cŕgłasnij v slavjanskite ezici*; R. Rusinov: *Jan Boduen de Kurtene i bułgarskoto ezikoznanie*; A. Tonov: *Razvitie i postiženija na polonistikama Bojan Penev*; ponadto cztery wspomnienia dotyczące zmarłych niedawno trzech profesorów bułgarskich — M. Karaś: *Stojko Stojkov*; F. Sławski: *Lubomir Andrejčin*; S. Urbańczyk: *Professor Lubomir Andrejčin*; J. Rusek: *Kiril Mirčev*.

Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 16, Komitet Słowianoznawstwa PAN, PWN, Warszawa 1977, s. 316, zł 60.

W cz. I pomieszczono rozprawy z zakresu filologii polskiej: M. Basaj, J. Siatkowski: *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy* (cz. XIV); E. Breza: *Neologizmy w twórczości pisarzy kaszubskich*; M. Grochowski: *Negacja w strukturze treści wyrażen przyimkowych*; W. Mańczak: *Etymologia i znaczenie staropolskiego wierę*; H. Popowska-Taborska, J. Zieniukowa: *Udział procesów fonetycznych w kształtowaniu się faktów morfologicznych (w świetle dialektów północno-zachodnio-polskich)*; E. Rzetelska-Feleszko: *Mazowieckie nazwy geograficzne do końca XVI wieku. Nazwy z sufiksem -ec*; Z. Stieber: *O dziwnych archaizmach fonetycznych w gwarze wsi Oszczadnica (Ośfadnica) w Czadeckiem*; H. Wiśniewska: *Polszczyzna potoczna a urzędowa w XVII-wiecznych księgach lubelskich*; J. Zawadzka: *Uwagi o języku rękopiśmiennego dodatku do smoldzińskiego egzemplarza Krofeya*.

W cz. II znajdują się następujące rozprawy z zakresu filologii słowiańskiej: W. Budziszewska: *O niektórych slawizmach w słownictwie meglenorumuńskim*; I. Dulewiczowa: *Nomina actionis we współczesnym języku rosyjskim i polskim*; J. O. Dzendzelivs'kij: *Argo volins'kich lirnikiv*; K. Feleszko: *Stosunki temporalne w macedońskim zdaniu podrzędnie złożonym*; K. Feleszko, V. Koseska-Toszewa, I. Sawicka: *Południowosłowiański aoryst i imperfectum w zdaniach podrzędnych*; V. Koseska-Toszewa: *Formy aorystu i imperfectum w zdaniu podrzędnym w języku bułgarskim*; B. Kryżan-Stanijević: *Serbsko-chorwackie czasowniki ruchu — problemy ich interpretacji semantyczno-syntaktycznej*; L. Moszyński: *Dobry — dotychczas nie zauważony przysłówek staro-cerkiewno-słowiański*; B. Oczkova: *Formant -ište we współczesnym literackim języku serbsko-chorwackim*; R. Rusinov: *Po niakoi vъprosy na bългarskoto knižovno proiznošenje prez vъзраждането (Sporod opisanieto im v togavaštnata gramatičeska literatura)*; I. Sawicka: *Aoryst i imperfectum w zdaniach podrzędnych nieczasowych w języku serbsko-chorwackim*; Z. Topolińska: *Macedoński aoryst od czasowników niedokonanych na tle południowosłowiańskim*; S. Utěšený: *Názvy svítícího hmyzu (lampyrid) v slovanských nářečích (na základě materiálu Slovaského jazykového atlasu)*; E. Wolnicz-Pawłowska: *Dwuczłonowe przerwiska ukraińskie na terenach dawnego województwa ruskiego w XVIII wieku*.

Marian SZCZODROWSKI: *Modele konfiguracji materiału językowego w planie lingwistyczno-dydaktycznym*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie, Rozprawy i Studia T. XIV, PWN, Warszawa-Poznań 1977, s. 89, zł 22.

We wstępie autor tak formułuje cel swojej pracy: „Niniejsza praca stawia sobie za zadanie rozważyć niektóre aspekty możliwości prezentowania materiału językowego, oparte na najnowszych założeniach lingwistycznych i wykorzystujące wyniki teorii komunikacji oraz strukturalizmu cybernetycznego. Właściwości materiału językowego — usystematyzowane opracowanie pod względem gradacji trudności i właściwe przygotowanie do najbardziej racjonalnego sposobu jego opanowania — determinują przebieg procesu nauczania i uczenia się języków obcych oraz jego udoskonalenie”.

Aleksander SZULC: *Deutsch. Ein Studienbuch für Fortgeschrittene*, PWN, Warszawa 1977, s. 222, zł 28.

Podręcznik ten przeznaczony jest dla osób zaawansowanych w nauce języka niemieckiego. Ma na celu nie tylko poszerzenie zakresu słownictwa uczących się, ale i praktyczne opanowanie wyrażen, zwrotów i struktur gramatycznych. Każda lekcja zawiera, oprócz tekstu, objaśnienia słownikowe, struktur gramatycznych, systemu leksykalnego i ćwiczenia, mające na celu utrwalenie pewnych wiadomości i zautomatyzowanie pewnych umiejętności.

Barbara SZYDŁOWSKA-CEGŁOWA: *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, PAN, Instytut Badań Literackich, ZNiO 1977, s. 288, zł 66.

Praca dotyczy jednego z działów staropolskiego słownictwa specjalnego — słownictwa muzycznego, a ściślej nazewnictwa instrumentów muzycznych. Analizie poddała autorka 55 nazw, 5 określających ogólnie narzędzia muzyczne i 50 właściwych nazw instrumentów muzycznych. Wszystkie nazwy instrumentów muzycznych. Analizie poddała autorka 55 nazw, 5 określających ogólnie narzędzia muzyczne i 50 właściwych nazw instrumentów muzycznych. Wszystkie nazwy instrumentów muzycznych przedstawione zostały w czterech zasadniczych grupach (przy czym podstawę podziału stanowi fizyczny proces powstawania dźwięku) a mianowicie: 1. instrumenty chordofoniczne czyli strunowe, 2. instrumenty aerofoniczne, czyli dęte, 3. instrumenty membranofoniczne i 4. instrumenty idiofoniczne. Badaniem objęto zachowane nazwy instrumentów od XIV wieku do końca XVI w. Podstawowy zasób słownictwa stanowią materiały zgromadzone dla *Słownika polszczyzny XVI w.* w liczbie około 250 tekstów. Wszystkie XVI-wieczne nazwy zostały opracowane w osobnych monografiach z uwzględnieniem zapisów wcześniejszych od XIV wieku. Dla uzupełnienia dziejów omawianych nazw wyzyskała autorka wybrane teksty literackie, kartoteki materiałowe do słowników i słowniki języka polskiego z okresu XVII-XX w. Każda nazwa otrzymała szczegółowe objaśnienie etymologiczne i słowotwórcze, w wypadku wyrazu obcego uwagi o adaptacji oraz krótką encyklopedyczną notatkę o omawianym instrumencie. Zarówno wyrazy rodzime, jak i zapożyczone zostały rozpatrzone na tle ogólnosłowiańskim. Poza badaniami filologicznymi praca dostarcza informacji ważnych dla etnografii, historii kultury, a zwłaszcza dla muzykologii.

Tadeusz SZYMAŃSKI: *Derywacja czasowników onomatopeicznych i ekspresywnych w języku bułgarskim*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 86, ZNiO 1977, s. 143, zł 32.

Przedmiotem rozprawy są: 1) czasowniki onomatopeiczne, tj. utworzone od podstaw onomatopeicznych, od wykrzykników typu *ax!*, *oa!* interiekcji będących językowym symbolem jakiegoś odgłosu, dźwięku typu *bux!*, *bav!*; b) czasowniki ekspresywne tj. czasowniki odczasownikowe, których ekspresywność wyrażona jest przez wykładniki słowotwórcze. Autor omawia fonetykę obu grup czasowników, uwzględnia alternacje spółgłoskowe, samogłoskowe, samogłoski wstawne. W zakończeniu pracy omawia zagadnienie współfunkcyjności sufiksów w zakresie obu grup czasowników. Autor zgromadził ok. 3300 czasowników onomatopeicznych i ekspresywnych.

Emil TOKARZ: *Składnia zdań złożonych współrzędnie w języku słoweńskim*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach Nr 152, Katowice 1977, s. 67, zł 12.

Tematem pracy jest składnia zdania złożonego współrzędnie we współczesnym języku słoweńskim. Praca dotyczy głównie współczesnego pisanego języka literackiego, częściowo jednak uwzględnia przykłady z języka potocznego (przy czym każdy przykład został sprawdzony ze Słowencami). Praca składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym przeprowadził autor ogólną charakterystykę zdań złożonych parataktycznie i przedstawił projekt klasyfikacji tych zdań. W języku słoweńskim wyraźnie dostrzega się dwa rodzaje konstrukcji parataktycznych — adwersatywne i nieadwersatywne. W grupie adwersatywnej wyodrębnia autor konstrukcje adwersatywne czyste i adwersatywne gradacyjne, a w typie nieadwersatywnym — kopulatywne i alternatywne. Dalszy podział konstrukcji kopulatywnych przeprowadza autor na podstawie kryteriów semantycznych i wyodrębnia następujące typy: kopulatywny czysty, dysjunktywny, kazualny, konsekwentny i eksplikatywny. W rozdziale drugim

omówione zostały konstrukcje adwersatywne, a w rozdziale trzecim konstrukcje nieadwersatywne.

Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich. Księga referatów V Sesji Międzynarodowej Komisji Słowiańskich Języków Literackich w Krakowie, październik 1975 r., pod red. S. Urbańczyka, ZNiO Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 101, zł 24.

Księga zawiera następujące referaty językoznawców polskich i zagranicznych: A. Jedlička: *Problematika variant a variantnosti (spisovné) normy*; B. Brozović: *O jezičnim dubletama i sličnim pojavama u slavenskim jezicima, s osobitim obzirom na tipologiju jezičnih norma*; V. Barnet: *Pojeti variantnosti v teorii spisovneho jazika*; H. Faska: *Wariantność normy a jeje tipologija*; G. Hüttl-Worth: *O wariantach sowremennogo russkogo literaturnogo jazyka*; B. Koneski: *Za nekoj variantni formy vo makedonskiot literaturnen jazik*; A. Mladenović: *Neka pitanja varijantnosti norme u savremenom srpskohrvatskom kniževnom jeziku*; K. Gutschmidt: *Aspekti na variantnostta na normata v bŕlgarskija knižoven ezik*; E. Pauliny: *O jednom type variantnosti v spisovných jazykoch*; D. Buttler: *Polskie warianty syntaktyczne w zakresie walencji wyrazów*; S. Urbańczyk: *Hierarchia kryteriów poprawności językowej we współczesnym języku polskim*; L. Dvonč: *Dynamika v slovenskej deklinácii*; V. Barnet: *Problémy diskuse*. Całość poprzedzona przedmową redakcji.

Jan WAWRZYŃCZYK: *Studia nad rosyjskimi zdaniami złożonymi z relativum kotoryj*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1977, s. 81, zł 21.

Przedmiotem rozważań są wybrane aspekty budowy gramatycznej zdań rosyjskich złożonych podrzędnie przy pomocy zaimka względnego *kotoryj*. Autor omawia następujące zagadnienia: formy przyimkowe *relativum kotoryj*; formy antecedenta *relativum kotoryj*; usytuowanie zaimka *kotoryj* względem jego antecedenta; formy i nadrzędniki przypadkowe zaimka *kotoryj* a jego szyk w zdaniu względnym; zaimek *kotoryj* a *verbum infinitum* w zdaniu względnym; konstrukcje typu *časť iz kotor-, každý iz kotor-*; powtarzanie zaimka *kotoryj*. Podstawę materiałową pracy stanowi ok. 2000 zdań wyekscerpowanych z tekstów beletrystycznych, publicystycznych i naukowych powstałych nie dawniej niż 50 lat temu.

Krystyna WILCZEWSKA: *Z zagadnień słowotwórstwa i semantyki. Analiza XVI-wiecznej rodziny czasownika bić*, PAN, Instytut Badań Literackich, ZNiO 1977, s. 92, zł 22.

Praca ta jest pierwszą z serii, którą autorka ma zamiar opracować. Celem jej będzie analityczne wykazanie wielostronnych i wielorakich związków między czasownikami należącymi do tej samej rodziny etymologicznej. Podstawę materiałową pracy stanowi kartoteka *Słownika polszczyzny XVI wieku*. Analizie poddała autorka około 5800 użyć, które zostały zgrupowane w 223 jednostkach formalno-znaczeniowych. Rozdział zatytułowany *Część analityczna* stanowi główną część pracy. Na końcu pracy zamieszczony jest alfabetyczny indeks haseł i znaczeń, który zawiera również podział i opis funkcji znaczeniowych przedrostków.

Tomasz WÓJCIK: *Gramatyka języka rosyjskiego. Studium kontrastywne*, PWN, Warszawa 1977, s. 270, zł 36.

Autor omawia różnice między językiem polskim a rosyjskim w zakresie fonetyki, fonologii, morfologii, składni, semantyki i leksyki. Kładzie nacisk na znaczenia wyrazów wynikające z kontekstu zdaniowego. Książka bardzo przydatna dla studentów rusycystyki, a także dla nauczycieli uczących języka rosyjskiego.

Wyrazy trudne, ważne i ciekawe dla dzieci i młodzieży. Leksykon, (Opracowanie zbiorowe), Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 411, zł 85.

Leksykon ten zawiera 830 podanych w porządku alfabetycznym haseł wyrazowych. Ma on charakter encyklopedyczny. Informacje dotyczące omawianych wyrazów (są to wyrazy pochodzenia obcego a także i swojskie, których znaczenie jest nie zawsze w pełni zrozumiałe) są przejrzyste, pełniejsze niż w słownikach. Oprócz definicji znaczeń wyrazów zamieszczono w haśle przykłady ich użycia, wymowę (w wypadku wyrazów czy imion obcych) oraz etymologię, wyjaśniającą pochodzenie wyrazów. Leksykon przeznaczony jest przede wszystkim dla młodzieży szkół podstawowych i średnich.

Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1863-1918). Wybór przykładów, opracował zespół: A. Kałkowska, K. Pisarkowa, M. Szybistowa, J. Twardzikowa, PAN, Instytut Języka Polskiego, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 68, zł 15.

Jest to ostatni tomik (siódmy) zapomnianych konstrukcji składni polskiej opracowanych przez Pracownię Składni Historycznej Języka Polskiego IJP w Krakowie. Jest on kontynuacją metodologiczną i redakcyjną poprzednich tomików. Zawiera wybór konstrukcji składniowych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku będących dziś już archaizmami. Materiał wyekscerpowano z dzieł literackich. Wybór obejmuje konstrukcje zdania pojedynczego i złożonego. Orientację w materiale ułatwia indeks.

Maria ZARĘBINA: *Wyrazy obce w „Panu Tadeuszu”*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Prace Językoznawcze 83, ZNiO 1977, s. 119, zł 30.

Praca ma na celu wyszukanie wszystkich wyrazów obcych występujących w tekście „Pana Tadeusza” z ich indywidualną frekwencją i określenie ich udziału w słowniku i tekście utworu (oddzielnie wyrazów pospolitych i oddzielnie imion własnych). Zadania te zostały zrealizowane w pierwszej części pracy: *Analiza materiału językowego*. Główny jej trzon stanowi lista alfabetyczna haseł obcych zawierająca następujące dane: liczba porządkowa, brzmienie hasła, lokalizacja w „Panu Tadeuszu”, znaczenia, obecność w starszej polszczyźnie, objaśnienie pochodzenia, etymologia oraz frekwencja hasła w tekście. Lista obejmuje zapożyczenia wyrazowe, morfemowe oraz derywaty utworzone na gruncie polskim, czyli zapożyczenia słowotwórcze. W tej części podaje też autorka listę rangową zapożyczeń oraz dystrybucję statyczną. Okazało się, że wyrazy obce (pospolite i imiona własne) stanowią 1556 jednostek słownika (haseł), czyli 16,82%, a 4690 jednostek tekstu (użycia wyrazowe), czyli 7,27% tekstu „Pana Tadeusza”. Przedstawiła też autorka poglądy Mickiewicza na zapożyczenia; ustaliła kategorie semantyczne i źródła zapożyczeń. W drugiej części *Synteza materiału* określiła funkcje wyrazów obcych w „Panu Tadeuszu”, scharakteryzowała ich rolę w pisanej odmianie języka.

Zeszyty Naukowe. Językoznawstwo VI, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, Opole 1977, s. 228, zł 36.

Tom ten poświęcony jest Profesorowi Drowi S. Rospondowi z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin. Zawiera rozprawy z zakresu: I. Onomastyki — H. Borek: *Nazwy miejscowe a osadnictwo*; S. Rospond: *Problem substytucji nazewniczych w ziemi Sanockiej*; II. Słownictwa i słowotwórstwa — W. Dobrzyński: *Pochodniki dezintegralne w języku potocznym i w gwarach*; Z. Adamiszyn: *Z badań nad zdrobnieniami w małopolskiej pieśni ludowej*; Z. Wiśniewski: *Słowotwórstwo rzeczowników i czasowników w gwarze uczniów grudziądzkich szkół średnich*; F. Bizoń: *Gwarowe cieszyńskie „gzuć” «biec szybko, pędzić, mknąć»*; H. Wopiński: *„Peresuvyny” w mowie górali bukowińskich w Strzegominach na Dolnym Śląsku*; S. Gajda: *Analiza leksykalno-semantyczna górniczej leksyki specjalnej (na przykładzie grup tematycznych obudowa i transport)*; A. Starzec: *Rozwój terminologii motoryzacyjnej*

na przykładzie „Czasopisma Automobilowego” (lata 1920-1921); I. Faciejew: *Adaptacja terminów sportowych na przykładzie dyscypliny judo*; K. Kwaśniewska-Mżyk: *Regionalizmy w utworach Franciszka Karpińskiego*; B. Wołowik: *Walka o język i terminologię polską w dobie Komisji Edukacji Narodowej*; H. Pólchłopek: *Z badań nad słownictwem terminologicznym w podręcznikach dla klas V-VIII szkoły podstawowej*; III. Dialektologii i języka mówionego — W. Kalota: *O polszczyźnie mówionej w Częstochowie (na podstawie badań sondażowych)*; B. Wyderka: *Gwara wsi Rogoźnik w byłym powiecie będzińskim*; F. Pluta: *Słownictwo gwarowe w listach emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych*.

Tom zamyka artykuł sprawozdawczy Z. Adamiszyna: *Działalność Katedry Języka Polskiego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu w latach 1968-1974*.

Z *teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. J. Krama i E. Polańskiego, Uniwersytet Śląski, Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych Oddział w Katowicach, Katowice 1977, s. 276, zł 34,50.

Niniejsza publikacja jest pierwszą pozycją w zapoczątkowanej wspólnie przez Uniwersytet Śląski oraz Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych serii wydawniczej. Zawarty w niej zbiór artykułów dotyczy zarówno zagadnień teoretycznych, jak i praktycznej ich realizacji w dydaktyce szkolnej. W części pierwszej publikacji zawarte są następujące artykuły: Jerzy Kram: *O nowy model nauczyciela polonisty (wstępny zarys problematyki)*; Władysław Pieczonka: *O nowy model sprawdzianu szkolnego w pracy nauczyciela polonisty*; Edward Polański: *Testy słownikowe i ich zastosowanie w badaniach nad zasobem leksykalnym dzieci i młodzieży*; Edward Polański, Helena Synowiec: *Z badań nad błędami leksykalnymi uczniów*; Henryk Kurczab, Monika Pasztowa: *Miejsce gramatyki historycznej w nauczaniu języka polskiego w szkole średniej*.

W drugiej części książki znalazły się pozycje: Jan Cofalik: *Zagadnienia dramatu i teatru w pracy polonisty*; Joanna Baranowska: *Rola audycji radiowych w kształtowaniu umiejętności słuchania — moje doświadczenia w pracy z radiem na lekcjach języka polskiego w szkole średniej*; Barbara Stawowczyk: *O bohaterstwie i bohaterach na moich zajęciach polonistycznych w liceum*; Stanisław Kania: *Jak prowadzić zajęcia fakultatywne w grupie humanistycznej*; Edmund Rosner: *Region a warsztat polonisty*; Henryk Kurczab, Edward Polański: *Praca nad wzbogaceniem słownictwa uczniów*; Stanisław Dąbek: *Zastosowanie testu słownikowo-frazeologicznego i stylistycznego w procesie dydaktycznym*; Zbigniew Chromik: *Homofony w nauczaniu ortografii*.

Z *zagadnień języka artystycznego*, pod red. J. Bubaka i A. Wilkonia, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLVII, Prace Językoznawcze z. 54, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, PWN, Warszawa-Kraków 1977, s. 384, zł 66.

Tom zawiera referaty wygłoszone na I Konferencji Naukowej Poświęconej Problematyce Języka Literatury zorganizowanej przez Instytut Filologii Polskiej UJ w Krakowie 17-19 lutego 1975 r. Są to: S. Skwarczyńska: *O paru zagadnieniach poetyki nie podjętych przez badania języka poezji (literatury)*; M. R. Mayenowa: *Pojęcie języka poetyckiego i pojęcie stylu*; J. Trzynadłowski: *Z językowych wyznaczników gatunku literackiego*; S. Urbańczyk: *Polski język literacki w dobie przedpiśmiennej*; K. Pisarkowa: *O dosłowności w języku literackim*; L. Pszczołowska: *Instrumentacja dźwiękowa tekstów literackich*; J. Bartmiński: *O derywacji stylistycznej (na przykładzie poetyckiego interdialektu folkloru i „gwar” w literaturze)*; A. Wilkoń: *Z zagadnień języka i stylu*. Artykuły te dotyczą zagadnień ogólnych.

Zagadnień języka poezji dotyczą: M. Dłuska: *Skrzydła poezji polskiej i współczesny nasz antywiersz*; E. Ostrowska: *Z zagadnień języka poezji współczesnej*. *Funkcja zdania pojedynczego*; A. Kulawik: *Tak zwany wiersz emocyjny wśród*

innych metod kształtowania wierszy; T. Skubalanka: *Styl poetycki Norwida ze stanowiska historycznego*; W. Lubaś: *Gramatyka rymu Piotra Kochanowskiego*; S. Dąbrowski: *Pełnie nadrealne. (Próba odczytania utworu Jerzego Ficowskiego „Puste miejsca po...”)*;

Zagadnienia języka prozy — T. Cieślukowska: *Cytat w narracji. Zarys problemu*; J. Bubak: *Stylizacja gwarowa na przykładzie „Rodu Gąsieniców” J. Kapeniaka*; S. Balbus: *Problem segmentacji tekstu prozatorskiego*; M. Nowotna-Szybistowa: *O szkodliwości narkotyków językiem S. I. Witkiewicza*; Z. Bożek: *Dowcip językowy w twórczości Stanisława Lema*.

W dziale *Varia* zamieszczono następujące artykuły: B. Rocławski: *Funkcjonowanie parametrów fonostatycznych w tekstach języka artystycznego*; W. Sliwiński: *Udział zdania pojedynczego w języku pisanym współczesnej polszczyzny*; I. Nowakowska-Kempna: *Możliwości i ograniczenia przekładu nazw własnych nacechowanych stylistycznie*.

Bogusława ŻABSKA: *Nazwiska polskie typu dopełniaczowego*, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A, nr 190, ZNiO, Wrocław 1977, s. 123, zł 24.

Jest to monograficzne opracowanie nazwisk typu dopełniaczowego. Za nazwiska dopełniaczowe uznaje autorka nazwiska utworzone charakterystycznymi formantami (które są z pochodzenia końcówkami dopełniacza: *-a, -i// -y, -o, -ów*) i równocześnie mające oparcie w podstawie słowotwórczej, którą jest nazwisko prymarne, zaświadczone w zbadanych źródłach. W pierwszej części pracy omówione zostały przyczyny powstania nazwiska dopełniaczowego, jego funkcjonowanie oraz miejsce w systemie nazwisk polskich. Druga część zawiera przegląd nazwisk polskich, które najprawdopodobniej powstały drogą derywacji fleksyjnej z form dopełniacza. Przy każdym nazwisku dopełniaczowym (a więc sekundarnym) podaje autorka współczesne nazwisko prymarne, które jest podstawą nazwiska sekundarnego, np. *Anioła : Anioł, Kowala : Kowal, Kapusty : Kapusta*, przy czym autorka podkreśla, że nazwiska prymarne i sekundarne na płaszczyźnie synchronii nie wykazują żadnego związku; związek taki istnieje jedynie na płaszczyźnie diachronicznej i tu należy szukać genezy nazwisk sekundarnych.

W powyższym przeglądzie pominięte zostały następujące pozycje:

Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, t. XXXV, ZNiO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 192, zł 48.

Językoznawca. Studenckie Ogólnopolskie Pismo Językoznawcze, nr 28-29, UMCS SZSP, Lublin 1977, s. 140.

Prace Filologiczne, t. XXVII, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1977, s. 402, zł 85.

Slavia Occidentalis, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny, t. 34, PWN, Warszawa-Poznań 1977, s. 206, zł 54.

Wyrażenia typu najbardziej optymalny

Pani mgr Walentyna Mioduszevska zamieszkała w Warszawie przy ul. Odyńca 23 m 7 w liście skierowanym do Radiowego Poradnika Językowego pisze: „Bardzo proszę o omówienie często spotykanych nieprawidłowych zwrotów: *najbardziej minimalny, najbardziej maksymalny, najbardziej optymalny*. Dodawanie do wymienionych przymiotników przysłówka *najbardziej* nie ma przecież uzasadnienia, bo przymiotniki te wyrażają już stopień najwyższy danej cechy. Niestety, błędne zestawienie tych słów jest dość pospolite. Chyba to przysłowiowe dwa grzyby w barszcz. Również zwrot *bardzo sporadyczny* nie jest chyba poprawny. Czy nie wystarczy po prostu *sporadyczny*?”

Przykłady wymienione w liście pani mgr Mioduszevskiej są rzeczywiście bardzo charakterystyczne dla współczesnego języka polskiego. Zanim wypowiemy się o ich poprawności, przypatrzmy się zjawisku na szerszym tle systemu językowego.

Przymiotniki są tą częścią mowy, która określa właściwości przedmiotów. Właściwości te mogą być różnego rodzaju. Mogą one dotyczyć wielkości, kształtu, barwy, wieku, ciężaru, pochodzenia, cech fizycznych lub psychicznych człowieka itd. Wszystkie przymiotniki dzielimy na dwie zasadnicze grupy: 1) na przymiotniki jakościowe, 2) na przymiotniki relacyjne. Przymiotniki jakościowe określają w sposób bezpośredni cechy danego przedmiotu, np. *dobry, cichy, chory, słodki, młody, szybki, gruby, mały, duży* itd. Tego typu przymiotniki oznaczają daną cechę wprost, to znaczy bez względu na stosunek przedmiotu mającego daną cechę do innych przedmiotów. Natomiast przymiotniki relacyjne charakteryzują się tym, że nazywają one cechę wynikającą ze stosunku jednego przedmiotu do innego, np. *rzeczny, nocny, wiejski, morski, drewniany, szkolny, uliczny, pocztowy, opiekuńczy* itd. Są to — jak widzimy — zwykle przymiotniki utworzone od rzeczowników. Jeżeli mamy określenie *statek rzeczny*, to jest tutaj wyrażona odpowiednia relacja statku do rzeki, innymi słowy statek jest tutaj scharakteryzowany nie wprost, lecz poprzez odniesienie do rzeki. To samo obserwujemy w takich określeniach, jak *Uniwersytet Warszawski, skrzynka pocztowa, boisko szkolne, handel morski, produkcja roczna* itd.

Stopniowaniu podlegają w zasadzie jedynie przymiotniki jakościowe. Jeżeli jakiś przedmiot jest dobry i porównamy go z innym przedmiotem tej samej klasy mającym daną cechę w większym nasileniu, to o tym drugim przedmiocie powiemy, że jest *lepszy*. Jeżeli z kolei porównamy

kilka przedmiotów należących do tej samej klasy i jeden z nich będzie miał omawianą cechę w największym nasileniu, to o nim powiemy, że jest najlepszy. Takiego zabiegu nie możemy stosować w odniesieniu do przymiotników relacyjnych, czyli przymiotników typu: *rzeczny, szkolny, morski, pocztowy, drewniany*. Tutaj albo istnieje relacja jednego przedmiotu do drugiego, albo nie. Chodzi tu rzecz jasna o relację przedmiotu określanego rzeczownikiem i przedmiotu określanego podstawą słowotwórczą przymiotnika, a więc w określeniu *boisko szkolne* — o relację między boiskiem i szkołą, w określeniu *statek rzeczny* — o relację między statkiem i rzeką itd.

Jednakże gdy przymiotnik relacyjny nabiera znaczenia przenośnego, może być stopniowany. Tak np. przymiotnik *stalowy* w znaczeniu podstawowym «zrobiony ze stali» nie może być stopniowany. Jeżeli jednak wystąpi w znaczeniu przenośnym: «twardy, silny, niewzruszony», to możemy od niego utworzyć stopień wyższy i najwyższy, np. *Janek miał bardziej stalowe nerwy niż jego ojciec, Dowódca batalionu miał z nas wszystkich najbardziej stalowe nerwy*.

Musimy pamiętać o tym, że forma stopnia wyższego przymiotnika nie zawsze oznacza większe nasilenie cechy w stosunku do cechy oznaczonej formą przymiotnika w stopniu równym. Jeżeli o kimś powiemy, że dziś jest zdrowszy, to wcale nie oznacza, że wczoraj był on zdrowy, lecz że obecnie czuje się lepiej niż czuł się poprzednio, a poprzednio mógł się czuć bardzo źle, czyli nie był zdrowy. To samo zjawisko obserwujemy w takich zdaniach, jak *Janek jest starszy niż Grzesio, W styczniu jest dzień dłuższy niż w grudniu*. Z powyższych stwierdzeń wcale nie wynika, że *Janek jest stary, a W styczniu jest dzień długi*. Mamy tutaj do czynienia nie z większym nasileniem danej cechy, lecz z porównaniem dwóch stanów, przy czym pierwszy z nich nie musi zawierać cechy nazwanej przymiotnikiem w stopniu równym.

W języku polskim mamy dwa rodzaje stopniowania przymiotników: stopniowanie proste i opisowe. Stopniowanie proste polega na tym, że do przymiotnika w stopniu równym dodajemy przyrostek *-szy* lub *-ejszy*, a do przymiotnika w stopniu wyższym dodajemy przedrostek *naj-*, np. *młody — młodsi — najmłodszy, ładny — ładniejszy — najładniejszy*.

Stopniowanie opisowe natomiast polega na tym, że do formy stopnia równego dodajemy przysłówki *bardziej, najbardziej*, np. *łyśy — bardziej łyśy — najbardziej łyśy, rudy — bardziej rudy — najbardziej rudy, interesujący — bardziej interesujący — najbardziej interesujący*. W ostatniej grupie przymiotników nie moglibyśmy użyć stopniowania opisowego. Nie możemy powiedzieć *łyśsi, rudszy, interesujący*. Ale wiele przymiotników ma formy oboczne: *korzystny — korzystniejszy — najkorzystniejszy* albo *korzystny — bardziej korzystny — najbardziej korzystny, rzetelny — rzetelniejszy — najrzetelniejszy* albo *rzetelny — bardziej rzetelny — najbardziej rzetelny*.

We współczesnym języku polskim istnieje wyraźna tendencja do szerzenia się form opisowych przymiotnika. Dziś o wiele częściej występują formy typu *bardziej odważny, bardziej zdolny, bardziej miękki, bardziej wesoly* niż formy *odważniejszy, zdolniejszy, miększy, weselszy*. Formy pierwsze są w naszej świadomości bardziej wyraziste, gdyż stopień nasilenia cechy jest w ich wyrażony za pomocą oddzielnego wyrazu, a nie za pomocą jedynie przyrostka. Tym właśnie tłumaczymy szerzenie się konstrukcji opisowych z *bardziej, najbardziej*.

Formy opisowe stopniowania przymiotnika szerzą się dziś tak bardzo, że możemy nawet posłyszeć *bardziej weselszy, bardziej trudniejszy, bardziej zdolniejszy, bardziej odważniejszy*. Są to formy zdecydowanie niepoprawne. Podobnie niepoprawne jest użycie formy stopnia najwyższego w takim np. dialogu: *Czy jest ojciec w domu? — Jak najbardziej*. Forma *jak najbardziej* nie ma tu żadnego uzasadnienia. Tłumaczy się jedynie inercyjnym użyciem rozpowszechnionych dziś form *bardziej, najbardziej* w innych związkach.

I tu dochodzimy do wyjaśnienia mechanizmu powstania we współczesnym języku polskim cytowanych przez panią mgr Mioduszewską form: *bardziej optymalny, najbardziej optymalny; bardziej maksymalny, najbardziej maksymalny; bardziej minimalny, najbardziej minimalny; bardziej sporadyczny, najbardziej sporadyczny*. Jeśli chodzi o formę, to przymiotniki te są stopniowane prawidłowo. Powstaje jednak wątpliwość merytoryczna, czy one w ogóle mogą być stopniowane. Jeżeli jakieś urządzenie jest optymalne, to znaczy najlepsze, to czy inne urządzenie może być bardziej optymalne, a jeszcze inne najbardziej optymalne? W tym wypadku odpowiemy: nie. Ale przymiotnik *optymalny* może również wystąpić w takim odcieniu znaczeniowym, który jest synonimem określenia: *bardzo dobry*. Wtedy teoretycznie możemy sobie wyobrazić możliwość poprawnego użycia form *bardziej optymalny* i *najbardziej optymalny*. Podobne zjawisko występuje w przymiotniku *doskonały*. Jeżeli jakiś przedmiot jest doskonały, to właściwie nie powinniśmy oczekiwać już większego nasilenia omawianej cechy. Tymczasem mówimy *doskonalszy, najdoskonalszy*. Jeszcze bardziej wyraziście zjawisko to występuje w liczebniku porządkowym *pierwszy*. Otóż jest to historycznie rzecz biorąc stopień wyższy od dawnego liczebnika, który miał postać *pierwy, pierwa, pierwe*. Użycie formy stopnia wyższego *pierwszy* i najwyższego *najpierwszy* da się wytłumaczyć jedynie tym, że wyraz *pierwy* miał znaczenie nie tylko «pierwszy w kolejności», ale także «czołowy, będący na początku», a to znaczenie może podlegać stopniowaniu.

Co do konstrukcji *bardziej optymalny, najbardziej optymalny*, to należy je uznać za niepoprawne, powstałe w wyniku nie potrzeby znaczeniowej, lecz inercyjnego szerzenia się form opisowego stopniowania przymiotników.

ORPAN — Ośrodek Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych Polskiej Akademii Nauk

prowadzi sprzedaż numerów bieżących i archiwalnych

— w księgarni Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN ORPAN

Pałac Kultury i Nauki
00-901 Warszawa

— w ekspozyturach ORPAN

w Poznaniu Mielżyńskiego 27/29
61-725 Poznań

w Krakowie Sławkowska 17
31-016 Kraków

we Wrocławiu Pl. Wolności 7, I p.
50-071 Wrocław

Płatność gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym.

INFORMACJE DLA AUTORÓW „PORADNIKA JĘZYKOWEGO”

Ze względu na konieczność ujednoczenia graficznej strony tekstów drukowanych w „Poradniku Językowym” oraz w celu usprawnienia prac redakcyjnych podajemy niżej zasady, których będziemy przestrzegać w naszym piśmie. Uprzejmie prosimy wszystkich Autorów o stosowanie ich w maszynopisach.

- Objętość artykułu nie powinna przekraczać 14 stron znormalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po około 60 miejsc znakowych w wierszu, margines z lewej strony — 3,5 cm), objętość recenzji zaś — stron 8.
- Przypisy należy podawać po artykule, na osobnych stronach maszynopisu.
- Tablice i wszelkie wykresy, ponumerowane i opatrzone informacją, do którego miejsca w tekście się odnoszą, również powinny być dołączone na końcu artykułu na oddzielnych kartkach.
- W cudzysłowie podajemy tytuły książek i czasopism oraz cytaty — jeżeli nie są wyodrębnione w inny sposób (np. inną wielkością pisma).
- Kursywą (w maszynopisie podkreślenie linią falistą) wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty i zdania, ponadto tytuły słowników i części prac, tzn. rozdziałów i artykułów, oraz zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst polski.
- Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją (druk rozstrzelony — w maszynopisie podkreślenie linią przerywaną).
- Znaczenie wyrazów omawianych podajemy w łapkach « ».
- Do adiustacji tekstu używamy czarnego ołówka.
- Prace należy dostarczać w dwóch egzemplarzach maszynopisu; autorów przysyłających po raz pierwszy swoje prace prosimy o dokładne podawanie imion, nazwisk, tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejsc pracy, adresów prywatnych i ewentualnie numerów kont PKO i telefonów.

WARUNKI PRENUMERATY CZASOPISMA

PORADNIK JĘZYKOWY

Cena prenumeraty krajowej

rocznie zł 60.—

I półrocze zł 36.—

II półrocze zł 24.—

Prenumeratę na kraj przyjmują Oddziały RSW „Prasa—Książka—Ruch” oraz urzędy pocztowe i doręczyciele w terminach:

- do dnia 25 listopada na styczeń, I kwartał, I półrocze roku następnego i na cały rok następny,
- do dnia 10 miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty na pozostałe okresy roku bieżącego.

Jednostki gospodarki uspołecznionej, instytucje i organizacje społeczno-polityczne składają zamówienia w miejscowych Oddziałach RSW „Prasa—Książka—Ruch”.

Zakłady pracy w miejscowościach, w których nie ma Oddziałów RSW, oraz prenumeratorzy indywidualni zamawiają prenumeratę w urzędach pocztowych lub u doręczycieli.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 50% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje RSW „Prasa—Książka—Ruch”, Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw, ul. Towarowa 28, 00-958 Warszawa, konto PKO nr 1531-71 — w terminach podanych dla prenumeraty krajowej. Bieżące i archiwalne numery można nabyć lub zamówić we Wzorcowni Wydawnictw Naukowych PAN-Ossolineum-PWN, Pałac Kultury i Nauki (wysoki parter), 00-901 Warszawa oraz w księgarniach naukowych „Domu Książki”.

A subscription order stating the period of time, along with the subscriber's name and address can be sent to your subscription agent or directly to Foreign Trade Enterprise Ars Polona—Ruch, 00-068 Warszawa, 7 Krakowskie Przedmieście, P.O. Box 1001, Poland. Please send payments to the account of Ars Polona—Ruch in Bank Handlowy S. A., 7 Traugutta Street, 00-067 Warszawa, Poland.